

Konung Carl den niondes fälttåg i Liffand år 1600
och förberedelserna dertill.

Academisk Afhandling,
som med tillstånd af
vidtberömda Philosophiska Faculteten i Upsala
till offentlig granskning framställes

af

CARL ROGBERG
Ph. Mag.

Acc. 56, 735

å Gustavianska Lärosalen d. 24 Maj 1859

p. v. t. f. m.

Upsala

Wahlström & C. 1859.

Med Carl IX börjar i Sveriges historia ett nytt tidskifte, viktigt icke blott i det inre genom de planer till förbättringar i alla styrelsens grenar, som af honom blifvit uppkastade, förberedda och till en del verkställda, utan äfven i det yttre genom anslutningen till den utrikes politik, som af hans store efterträdare med så lysande framgång fullföljdes. De grundvalar för fäderneslandets frihet och lycka, på hvilkas befastande Gustaf I under fyratio år med outtröttlig ihärdighet arbetat, hade hans närmaste efterträdares kraftlösa styrelse på lika lång tid hunnit nästan helt och hållet undergräfvat. Redan vacklade den byggnad, som var Gustafs verk. Att hafva återställt, upprätthållit och betryggat detta — är Carl den niondes förtjenst och ära. Efterverlden, som skördar frukterna af hans okufliga kraft och skarpa framtidsblick, må med stränghet bedöma den obevekliga hårdhet, den blodiga grymhet han i en tid af häftig brytning och allmän förvirring samt i kampen emot vidriga omständigheter lät komma sig till last; men hon må dervid äfven, med fästadt afseende på tidens anda och fäderneslandets olyckliga ställning, besinna, huruvida andra medel stått honom till buds, lika ändamålsenliga, men mindre våldsamma. Blott en ytlig betraktare af Carl den niondes karakter och af hans tids historia kan i denne furste se endast en vanlig "ärelysten usurpator, sträckande girigt handen efter en föga afundsvärd krona", och som, sedan han vunnit henne och undanröjt sina motståndare, skyndar att afleda ett hotande missnöje inom landet genom ett krig utom dess gränser. Af Carl behöfde anledning till ett sådant krig icke sökas. Såsom *Arffurste* var det "hans rättighet och skyldighet att hafva aktning på det, som Regementet anginge, och afstyra, att icke något måtte företagas, som

kunde skada arfföreningen eller eljest förminska någon välfärd för honom och hans arfvingar, der de med tiden komme till kronan" ¹⁾); såsom *Riksföreståndare* kunde han ej förneka sin pligt att värna det lands frihet och trygghet, hvars vård blifvit honom anförtrodd. Om Carl, när han i denna afsigt med väpnad makt gick öfver Östersjön, uppfattade sin kallelse och sitt mål vida högre och vidsträcktare, så bevisar detta blott, att han klart insåg, hvad striden emellan honom och brorsonen egentligen gällde. Och utan tvifvel förhöll det sig ock så. Sjelf uttalar han med bestämdhet denna uppfattning af sakernas ställning, och då han påkallar sina undersåters hjälp till rikets försvar, framhåller han såsom den hotande faran icke så mycket Sigismunds personliga lystnad efter sin faders thron, som vida eftertryckligare "de Påfviskes illistiga praktiker och jesuitiska stämplingar". Hvad vore icke till att rädas, när man måtte och skulle upplåta den regementet öfver de Svenske, som sig till den Romerska kyrkan alldeles bekände och på sin samvets pligt intet tordes eller dristade handla emot Påfvens myndighet och vilja? — så yttrar sig Hertigen i Rådet, men förklarar derjemte, att konung Sigismund icke skulle vägras kronan, utan honom hållas den ed och hyllning, hvilken i konung Johans lifstid gjord var ²⁾. Då Carl sålunda framställde kriget såsom ett nödtvunget värn för landets religiösa och politiska frihet, identifierade han sin sak med sitt folks heligaste intressen. Men dessa intressen voro gemensamma för alla protestantiska furstar och

¹⁾ Hertig Carls eget yttrande i Rådet enl. Arnold Johan Messenii *Historia* begripandes orsakerna til den oenighet, som varit hafver emellan Her Sigismund den tredie, fordom Konung i Sverige och Poland, och Her Carl, kallad den tid Hertig till Södermanland, men sedermera den nionde af det namn Sveriges Konung, 1 Del. fol. 17. (Finnes i *Palmsk. Saml. på Upsala Bibl.*). Jfr Hertig Carls försäkring 1599 hos Stiernman, *Alla Riksdagars och Mötens beslut* I: 470.

²⁾ A. J. Messenius, l. c. I: 19. Jfr *Orsaker*, hvarföre K. M. hafver så tagit sakerna före emot H. F. N. och detta Konungarike, som nu skedt är, Nyköping d. 16 Jan. 1599. Reg. i Kongl. Riks-Archivet samt äfven särskilt bland *Acta Historica* derstädes.

folk 1). Striden emellan Carl och Sigismund är nämligen i sjelfva verket blott yttringen af Protestantismens ånyo vid denna tid allmänt framträdande, men ännu till planmässig samverkan föga ordnade sträfvanden att hejda den nyvaknade kraft, med hvilken Romerska kyrkan i medlet af det sextonde århundradet ånyo börjat röra sig efter Reformationens första häftiga påtryckning. I Sverige fick denna rörelse genom förhållandet emellan Carl och Sigismund en personlig gestalt. Striden dem emellan får sålunda en verldshistorisk betydelse på samma gång, som den måste betraktas såsom Sveriges första steg på den bana, hvarpå den store Gustaf Adolf sedan framgick, kämpande för sitt fosterlands ära och Europas frihet. Trådarna till de förhållanden, hvilka i sin utveckling inledde Sverige i denna väldiga kamp, anknyta sig i ett otvetydigt sammanhang till den oro och de skakningar, som i vårt fäderneslands häfder med mörka färger teckna öfvergången till det sjuttonde sekle. Redan vid dettas inträde stod Carl den nionde med sin armé i Lifland. Han följdes dit af Gustaf Adolf, ännu ett barn, som här blef vittne till början af ett krig, hvars afslutande han med kronan fick i arf, och nu för första gången beträdde den mark, der han sedan genomgick de pröfvande läroåren till sitt bragdrika hjertelig. Och om också blott få af de krigare, som framdeles skulle dela hans segrar, här stridde vid hans faders sida, så voro de dock alla barn af den kraftfulla och krigiska anda, som redan här under tryckande svårigheter i kampen emot en tapper och öfverlägsen fiende fostrades och bereddes för stundande dagars skiftesdigra och följdrika strider 2).

1) Jfr Carl den niondes Instruction för Jöns Nilsson Hofjunkare och Konungens Sekreterare Augustinus Cassiodorus till Staterna i Nederland Reg. d. 4 Mars 1608, omnämnd af Geijer, Saml. Skrifter, Sednare Afdeln. III: 391.

2) Ranke, Die Römischen Päpste II: 365 ff.; Ekblom, Underhandlingar emellan Henrik IV af Frankrike och Carl IX af Sverige jemte *Negotia inter Henricum IV et Carolum IX acta*; Hammarstrand, Historisk öfversigt af förhandlingarna mellan Konung Gustaf II Adolf af Sverige och Kurfursten Fredrik V af Pfalz under åren 1618—1620.

Sigismund hade företagit det olyckliga tåget till Sverige 1598, drivnen af en dåraktig förhoppning om bibehållandet af sitt arfrike och uppeldad af den Katholska propagandans bearbetningar, som vid denna förhoppnings förverkligande fästade de mest vidtswäfvande planer för sitt eget väldes utbredande i länderna vid Östersjön ¹⁾. Företaget, oklokt anordnad och vankelmodigt utfördt, hade ändats med nederlag och flykt. Konungens mäktigaste anhängare bland de Svenske herrarne hade dels lemnat sitt fädernesland, dels stannat kvar — att dö för bödelssvärdet eller i fängelset afbida friheten såsom en nådegåfva af Hertig Carl. Denne var numera ensam regerande, och allt böjde sig för hans herrskarevilja. Endast i Finland och Estland fortfor man envist att ej vilja lyssna till Hertigens och ständernas upprepade förmaningar till underdånighet och ordning. Dock hade i Finland Sigismunds parti redan nu genom Claes Flemings död ²⁾ förlorat sin kraftfullaste ledare. Den efter

1) Jfr Ranke l. c. II: 385 ff. med Geijer l. c. III: 300, 308 ff., 348 och A. J. Messenius, som (l. c. II: f. 195) berättar, att man på ett i närheten af Riga 1599 uppfångadt Lybecksfartyg hade funnit "någre lönlige bref, som till Jesuiterna i Riga ifrån andra orter skrifna voro, förmälandes, att Påfven hade en viss förhoppning om Konungens segervinning emot de Svenske. Dernäst skulle konungen, då han dem tvungit hade, angripa på alla sidor Danmark och sedan Lybeck samt de andra Tyska sjöstäder, behållandes de land och städer, som han sålunda hade intagit och skaffat under Påfvens lydno, för sin omkostning och omak. Samt var isynnerhet en Lifländsk man af adel, benämnd Gotthard Johan Tiesenhausen, som var Katholsk, namngifven att han skulle blifva Biskop i Rewal. Flera Evangeliska församlingar hade ock sin dom. Ty Churfurstendömet Pfaltz eller Heidelberg var tillegnad Hertigen af Baijern, sammalunda ock de andra Tyska landskaper, som ifrån Påfven affallit hade, hvardera sin särdeles herre, och skulle allt sådant komma i Execution anno 1600, på det att en herde och ett fårahus, såsom fordom varit hade, igen öfver allt blifva mätte."

2) Denna hade inträffat år 1597 den 12 eller 13 April, icke (såsom Werving i K. Sigismunds och K. Carl den IX:des Historia I: 347 upp-

honom derstädes förordnade Ståthållaren Arvid Eriksson Stålarin och krigsöfversten Axel Kurck kunde i saknad af stöd hos de utarmade inbyggarne och lemnade utan tillräcklig undsättning från konungen icke länge försvara sig. Sedan Hertigen med sin här i slutet af Augusti månad 1599 dit anländt, blefvo hans motståndare inom kort och isynnerhet efter Åbos och Wiborgs ¹⁾ öfvergång helt och hållet kufvade.

Nu återstod för Carl endast *Estland* att bringa till lydnad. Hittills hade alla uppmaningar i detta afseende varit fruktlösa. Redan 1597, då Hertigen skriftligen påminte staden Reval och Adeln i Estland att ställa sig Söderköpings och Arbogabeslut samt hans och ständernas påbud till efter rättelse, lemnade de icke något svar, utan öfversände brefvet till konungen. Denne å sin sida uppmantrade sina undersåter der i landsändan till trohet och ståndaktighet ²⁾, under det han samtidigt, såsom det berättas, tillförsäkrade ständerna i Polen Estlands afträdande i ersättning för den honom på riksdagen i Warschau beviljade hjälpen emot Sverige ³⁾.

gifver) den 13 Maj. Se E. Grönblads afhandl. "De comitiis, quæ dicuntur Arctopoli celebrata fuisse anno 1602" p. 3 enl. en framställning i Finska Vet. Societeten af Kanslirådet Prof. V. G. Lagus.

1) Dalin, i Svea Rikes Hist. III: 2: 457, säger, att Wiborg, efter hvars inbekommande Finlands fasta platser voro i Hertigens våld, dagtingade den 28 Sept. 1599. Detta torde vara ett misstag, ty Hertig Carls första bref från Wiborg är dat. den 22 Sept. och i ett följande bref, dat. dersammastädes den 25 Sept. "Till Ståthållarne på Stockholm", heter det: "annen dagen, sedan vi hade landstigit, bekommo vi staden in och tredje dagen derefter slottet, der uppå voro Axel Kurck, Arvid Hendriksson m. fl. samt någre andre af kronans kammererare och tjänare, hvilka vi *imorgon* akta låta stå deras straff." Äfven Werving l. c. I: 466 har här misstagit sig. Jfr A. J. Messenius l. c. II f. 221., Reg. d. 22 och 25 Sept. 1599.

2) Loccenius, Hist. Rer. Suecic. Ups. 1662 p. 461; Kelch, Liefländische Historia p. 458, säger, att Hertigen väl fick svar, men ett afsläcande. Jfr Werving l. c. I: 355.

3) Werving l. c. I: 382, A. J. Messenius l. c. II: f. 39, J. Messenius Scand. III. Tom. VIII: 55. Men hvarken Piasceius (*Chronica gesto-*

Med anledning häraf framställde ock de Svenske ständerna, då de i sitt bref till konung Sigmund, af Jönköping den 1 Febr. 1599, bådo honom, att han "ändtligen ville råda böter på det, som härtills skedt är", i främsta rummet den begäran, att han måtte afskaffa den tvist, orolighet och krigsberedning, som i Lifland förehades ¹⁾. Men då konungen lemnade Hertigens och ständernas alla uppmaningar utan afseende, följde på Riksdagen i Stockholm den 24 Juli beslutet om hans afsättning och i sammanhang dermed om vapenmakts användande mot Finland och Estland, såframt icke dessa provinser, efter dem ånyo meddelad förmaning till frid och endragt, förenade sig med de andra Rikets ständer ²⁾.

Under sådana förhållanden och sedan Finnarne på de till dem från Sverige affärdade sändebudens föreställningar svarat endast med "fåfånga utflykter" företog Hertigen det nyss omnämnda infallet i Finland. Samtidigt med detta hade Georg Fahrensbach ³⁾, Woivod i Wenden och Polsk

rum in Europa singularium) eller Lengnich (Gesch. der Preussischen Lande unter der Regierung Sigismundi III) omtalar något af Sigismund på riksdagen i Warschau 1598 förnyadt löfte om Estlands afträädande till Polen, ehuru uppställandet af ett sådant villkor för den begärda hjelpens beviljande göres temmeligen sannolikt genom den af sistnämnde författare p. 218 anförda omständigheten, att påminnelser om Estlands afträädande till Polen, enligt Pacta Conventa vid Sigismunds kröning 1587, nyligen blifvit gjorda. Jfr Werving l. c. I: 281.

1) Exegesis Historica p. 399, A. J. Messenius l. c. II: f. 158. Likaledes i Hertigens bref till Sigismund s. d. hos A. J. Messenius f. 168 och i Exeg. Hist., i hvilken sistnämnda Lifland ej uttryckligen i Hertigens bref nämnes.

2) Stiernman l. c. I: 480, Werving l. c. I: 459. Hos A. J. Messenius l. c. II: f. 197 ff. finnes "ständernas uppsägelsebref" till Sigismund, dat. Stockholm den 30 Juli 1599.

3) En Öselsk adelsman, född 1553 af en redan 1306 i Estland ansedd släkt, stupade vid stormningen af Fellin 1602. Han prisas för utmärkt hjeltomod. "Leben G. von Fahrensbach" finnes i "Versuche in der Livl. Geschichtskunde und Rechtsgelehrsamkeit", Riga 1779—84 af Fr. K. Gadebusch; ett arbete, som vi förgäfvos sökt förskaffa oss. Bidrag till Fahrensbachs biographie hafva vi funnit, utom hos Werving,

General-krigsöfverste i Lifland, med 7—800 värfvade Ty-ska "Hofmän" (ryttare) på Sigismunds befallning inryckt i Estland. Hans afsigt var att besätta Weissenstein och Reval. Men häri misslyckades han helt och hållet, ty anländ för Weissenstein, der han af Ståthållaren Claes Slatte i hemlighet fått löfte om inträde, möttes han af traktens adel, som fått kunskap om Slattes plan och, fast besluten att icke underkasta sig en Polsk styrelse, skyndat att samlas sig till slottets försvar. Ståthållarens förrädiska uppsåt blef sålunda tillintetgjordt. Fahrensbach begaf sig åt Reval, men hade äfven der lika liten framgång, ty då han, hunnen till S. Brigittas kloster, en mil från Reval, den 27 Aug. begärde att i staden blifva emottagen, vägrades honom detta af Borgmästare och råd i förening med Ridderskapet och Adeln, oaktadt den tveksamme Ståthållaren, Jöran Boije, troligen för tillfället ej var konungen obenägen och en Svensk Herre samt ifrig anhängare till Sigismund, Lindorm Bonde ¹⁾, häftigt yrkade stadens öfverlemnande åt den Polske Generalen. Allt hvad denne senare fick sig beviljadt var tillåtelsen för 3—400 man af hans folk att under Kaspar von Tiesenhau-sens befäl i Revals hamn inskeppa sig för att öfversegla till Finland. Af sina öfriga trupper förlade Fahrensbach en del i Estland och begaf sig sjelf med återstoden söderut till Riga. ²⁾.

Lengnich, Hjörn (Ehst-, Lijf- und Lettländische Geschichte i Monumenta Livoniæ I Band.) och Piasecius, äfven i Mittheilungen aus der livländ. Geschichte VIII B. p. 250, 338, 370 ff., 409 o. fl. Jfr J. G. Arndt Lief-länd. Chronik (= Origines Livoniæ), II Th. p. 76.

¹⁾ Han hade blifvit sänd från Finland till Lifland för att påskynda den derifrån af Sigismund utlofvade hjälpen; men han hade alldeles misslyckats, "förthy krigsfolket vill ingalunda röra sig hädan förr än münstringen är öfverständen, hvilken beramad är den 6 Sept. efter det nya talet." Till Sigismund fr. Linder Nilsson, Reval d. 30 Aug. 1599 (Bref fr. Estland och Lifland till Konung Sigismund och hans sekreterare 1588—1600 i R. A.). Om Linder Nilsson se Werving I: 380, 455 och Reg. d. 6 Nov. 1599.

²⁾ Hjörn l. c. 379 ff., Kelch l. c. 461, A. J. Messenius l. c. II: 218 ff. Jfr Bref till Hertig Carl fr. Jöran Boije, Reval d. 6 Nov. 1599 i Livonica i R. A., Till Sigismund fr. Linder Nilsson d. 16 Sept. 1599 dat.

Kort efter Fahrensbachs aftåg ankommo till adeln och borgerskapet i Reval skrifvelser från Hertig Carl, i hvilka han uppmanade dem att afgifva en bestämd förklaring öfver deras tänkesätt och öfver den ställning, de emot honom ämnade intaga. "Eftersom J", heter det i dessa bref, "äre Sveriges Rikes incorporerade ledamöter och hafve åtnjutit mycket godt af Sveriges krona, så att J genom de Svenskes mandom och märkelige omkostnad äre frälste utur edre fienders händer och komne till den frihet och allt det goda, J hafve nu, så begäre vi, att J eder categorice och uttryckligen förklare, om J med andre Sveriges Rikes ständer uti det, som uti så måtto beslutadt är, vele vara ens eller icke och deruppå förskicka någre af edre medlare till oss, som låta förstå, hvad J äre till sinnes att göra, och vår mening än ytterligare om alla saker förnimma kunna. Ty der det icke sker, att vi sådane svar bekomme, som tillbörligt är, och vi af eder förvänte, då skole J veta, att vi till de medel vele tänke och gripe, der med J till den hörsamhet och lydnad, som J Sveriges Krona pligtige äre, skola vara hållne. Men der J eder med oss och Rikets ständer uti alla lofliga handlingar förena vele, och de orolige personer, som uti eder stad deras tillflykt hafve tagit och sin skamlösa mund på oss brukat, såsom ock andre skadelige praktiker förhänder hafve, ifrån eder skilje och fördrifve; då vele vi bevisa eder all gunst och nåde, så ock hålla och handhafve eder vid lag och rätt och edre välfångne privilegier och uti alla måtto ramme ¹⁾ eder och eder stads gagn och bästa och förkofring." ²⁾ Hertigen hoppades utan tvifvel, att efter den hastiga framgången i Finland hans sak äfven söder om Finska viken utan svårighet skulle afgöras, och att "med detta varpet" åtminstone Reval och Narva skulle underka-

Wittensten (i Bref fr. Estland etc.), Ad Senatam Poloniae, Reg. d. 24 Nov. 1599.

¹⁾ = syfta, fästa afseende på, sörja för. So Ihres Glossar. Sviog. II: 379.

²⁾ Reg. Helsingfors d. 11 och 14 Sept. 1599. Till Adeln på Räfle samt till Borgerskapet dersammastädes.

sta sig¹⁾. Med afseende på den förra staden bedrog han sig likväl. Befälet derstädes fördes af konung Sigismunds General-Ståthållare öfver Estland²⁾, den ofvan nämnde Jöran Boije, en man, hvars tvetydiga uppförande just icke kunde ingifva något synnerligt förtroende hvarken hos Carl eller Sigismund. Redan under konung Johans tid innehafvare af sin nuvarande befattning tycktes han i början vilja förblifva sin förre herres son trogen och försvara hans sak mot farbrodrens "illistiga stämplingar", såsom han ännu den 18 Juli 1599 i bref till Sigismunds sekreterare Jonas Axberg benämnde Hertigens företag³⁾. Men samtidigt försäkrade han Hertigen om grundlösheten af de beskyllningar, som gjordes honom att arbeta i Sigismunds intresse. Alla hans skrivelser öfverensstämma deri, att han väl synes vilja vara konungen trogen, men dock icke bryta med Hertigen för att framdeles i alla händelser vara betryggad, hvilkendera af de stridande furstarna än måtte blifva segrare. Hans ställning blef härigenom naturligtvis lika kinkig, som hans handlingssätt vacklande. Ena dagen emottager han från Sigismund uppmaning att "till förekommande af all olycka ändtligen så laga, att Adeln med staden Reval måtte förbinda sig tillhoppa till att göra fursten det mesta motstånd, de kunde, och ingalunda inrymma honom någon del der i landet"⁴⁾; andra dagen varnas han af Hertigen och tillrådes att "taga sig till vara för allahanda praktiker och stämplingar"⁵⁾. Herr Jöran å sin sida låter ena dagen säga Konungen, att han för uppfyllandet af dennes önsksningar (om hjälp till Narva m. m.) "hafver beställt så mycket mig

1) Reg. Wiborg d. 25 Sept. Till Ståth. på Stockholm.

2) Med denna titel skref han sig sjelf enligt bref fr. Peder Stolpe d. 1 Mars 1600. Livon. Se för öfrigt Stiernman Svea och Göttha Höfdinga-Minne. II: 446.

3) Bref fr. Estland etc.

4) l. c. Till Sigismund fr. Linder Nilsson, som framfört uppmaningen till Boije, Wittensten d. 16 Sept. 1599.

5) Livon. Till Hertigen fr. J. Boije, Refle d. 26 Sept. 1599. Hertigen hade skrivit d. 14 Sept.

menskligt och möjligt hafver varit till att göra" 1), andra dagen åter förklarar han sig i svar på Hertigens ofvan nämnda bref (af d. 14 Sept.) "gera vilja göra så mycket menskligt och möjligt är" för att undvika alla slags "praktiker", och tillägger derefter följande temmeligen tvetydiga mening: "och hafver H. K. M. nu i dessa dagar nådigst skrivit mig till, att jag för all ting skall akta mig för hemliga stämplingar och praktiker och hålla dessa H. K. M:ts befestningar i denna landsändan H. K. M. och Sveriges Krona till trogen hand, derom jag mig med all som största flit vill vinnlägga, så länge jag här brukad blifver, ödmjukeligen och tjenstligen bedjandes H. F. N. vill ännu härefter såsom härtill vara och blifva min nådige furste och herre" 2).

Detta svar fann emedlertid Hertig Carl föga tillfredsställande. Det var ock i sjelfva verket ett åberopande af Konungens befallning *emot* Hertigen. Denne senare vidtog derföre ock nu emot Jöran Boije kraftigare åtgärder, och när Boije i anledning deraf beklagade sig öfver lidanden, hvilka han förmenade vara alldeles oförskyllda, uttömde den förtörnade Hertigen sin vrede öfver honom i en skrifvelse 3), deri han bland annat förklarade, att "det väl vore tillbörligt, att hvar ärlig man kunde beropa sig på sin Konung, den han lofvat och svurit hafver, och dernäst på beskrifne lag och rätt såsom ett folk och nation godvilleligen vedertagit hafver; men när Konungen faller ifrån sin ed och tillsägelse och sjelf bryter lag, håller ock andre sine tjenare dertill som honom styrke och beplikte att bruka våld och orätt, är icke allt folk, som sig icke vilja till trälar och slafvar göra låta, fritt och efterlätet att styra våld med våld? — förthy skulden är hos den, som först bryter. Nu är klart och uppenbart och hela verlden kunnigt, huru vår brodersson Konungen i Polen hafver brutit sin ed på oss

1) Bref fr. Estland etc. Till Jonas Axberg fr. J. Boije, Reval d. 14 Sept. 1599.

2) Livon. Till Hertig Carl fr. J. Boije, Refle den 26 Sept. 1599.

3) Reg. Sandhamn den 24 Oct.

och flera H. K. M:ts undersåter genom Påfvens och onde rådgifvares tillskyndan och låtit icke blifva vid *en* ogerning, utan hvar följer på annan, som vore för långt att skrifva, och du nu der uti Lifland låter bruka dig flitigt dertill, såsom de förrädare här uti Finland, med hvilka du hafver varit enig, tillförne gjort hafva. Derföre måtte du väl hafva fördrag med ditt långa bref och stora klagomål för den öfvervåld och orätt dig vederfaren är, förthy dig är icke ovetterligt, att du med all flit hafver traktat och än traktar oss efter vårt lif och all vår välfärd. Derför må du icke förundra dig, efter du först hafver gifvit orsaken dertill, att vi göra och låta göra dig detsamma, som du hafver aktat och ärnat oss. Men såsom vi ofta hafva rådt och förmanat dig, att du skall vända igen på halfva vägen, så råde vi dig ock nu detsamma, och efter du väl vet, hvad Lifland Sveriges krona kostat hafver, borde du icke vara medhjelpare att genom Påfvens praktiker komma den provinsen under Polackens våld, som nu för händer hafts, derigenom Sveriges krona skedde allt som största skada och det fattiga folket blefve förrådade både till lif och själ."

Mot dessa hårda ord och beskyllningar sökte Boije på bästa sätt försvara sig. "Med bedröfvadt hjerta", sade han sig hafva förnummit, att H. F. N. hans senaste ödmjuka och ringa skrifvelse till misshag upptagit, "emedan derutinnan något var förmålt om mine ringa gods och gårdar", hvilka nämligen Hertigen till straff för hans uppförande låtit indraga. "Så vill jag taga Gud till vittne", fortfar Boije, "att jag sådant på det underdånigaste och ödmjukeligaste uti bästa mening efter mitt enfaldiga betänkande skrifvit hafver, på det jag uti min ålderdom med min fattiga hustru och barn icke nödgas tiggas bröd. Men det E. F. N. förmåler, att jag skall hafva stämplat och ännu traktar efter E. F. N:des lif och välfärd, der skall Gud i evighet mig väl för bevare, och är jag dertill allt för ringa att uppsätta mig emot E. F. N. i någon måtto. Det E. F. N. ock förmenar, att jag hafver varit i de Finskes råd, så hafver E. F. N. dem i sitt våld, som der i Finland hafva haft befallningen,

hvilka väl derutinnan skola undskylla mig, att jag icke hafver varit i deras råd, ej heller hafva de sådant af mig begärt. Fördenskull underdånligen och ödmjukligen bedjandes E. F. N. icke vill hafva eller fatta sådan misstanke om mig. E. F. N. varnar och förmanar mig allvarligen att afstå till att practicera och stämpla med de Päfviske och Polske till att komma denna provinsen Estland i de Polniskes våld, så hafver jag sådant aldrig tänkt eller göra vill, mig så sannt Gud hjelpe, derpå jag vill taga till vittne ridderskapet och adeln i detta furstendömet så ock borgerskapet härsammastädes, att jag med all som största flit hafver vinnlagt mig derom att förvara och behålla dessa befästningar i denna landsänden Sveriges krona till trogen hand, och hafver jag nu ingen vidare befallning än öfver Revals lähn allena; på de andra befästningarna hafver K. M., min allernädigste herre, förordnat andre ståthållare, som dem förestå skole." Vidare försäkrar han, att han ingalunda antagit de Tyska Hofmän, som under Kaspar von Tiesenhausens befäl från Reval öfvergått till Finland ¹⁾, eller "det ringaste af dem beställt eller någon penning gifvit eller någon befallning derom haft, allenast när Ståthållaren ifrån Finland hitsände farkoster och skutor, att de dermed skulle begifva sig öfver till Finland. Ingen mera befallning hafver jag derom haft" ²⁾.

Trots dessa högtidliga försäkringar till Hertigen var Boije just nu som bäst sysselsatt att arbeta för Sigismunds bästa. Icke blott till krigsfolket i Narva skref han förmaningsbref att "betrakta den ed, som de hade svurit H. K. M. och derföre hålla H. K. M. befästningen till trogen hand", utan dylika "svinkebref" utfärdade han äfven till landsåternä i det "Narveska gebitet" samt till de Tyska besättningarna på Weissenstein och Wesenberg, lofvande dem derjemte icke blott undsättning, utan äfven att sjelf komma till dem — två ganska tvifvelaktiga löften, emedan i Reval,

1) Se ofvan p. 11.

2) Livon. Till Hertig Carl fr. J. Boije, Räfte d. 6 Nov. 1599.

såsom öfverallt i landet, var stor brist, och Jöran Boije sjelf för närvarande "hvarken kunde gå eller stå, icke heller röra mera än en hand, utan låg såsom krympling i sängen". 1)

Äfven "de Revelske" sjelfva tycktes för närvarande dela sin ståthållares sympathier för Sigismund. Åtminstone besvarade de Hertigens ofvan meddelade uppmaning med den förklaring, att de icke voro "förtänkte att göra ett" med honom och Sveriges Rikes ständer, och föreburo dervid, enligt Hertigens förmenande, en hop fåfänga och lösa ord, som de tillförne äro vana, deraf man lätteligen kunde märka, att de voro "bestuckne och af Påfviske och Polniske praktiker besnarde." De upproriske Finnarna hade de "hållit med" samt för öfrigt "låt it både med ord och gerningar förstå, att de voro mera Konungen i Polen och de Polniske benägne än Sveriges krona, derunder de dock med rätta höra", så att af allt kunde inses, att "med godo hos dem intet var att uträtta." 2) Till denna deras avoghet emot Hertigen, som gick så långt, att de till och med helt och hållet afbröto sina handelsförbindelser med det honom tillgifna Narva 3), bidrogo utan tvifvel i sin mån de Svenske och Finske herrar, som undan Hertigen tagit sin tillflykt till Reval och der fortfarande uppehöll sig. Dessa förmenade sig "icke utan samvetsförkränkelse" kunna vika från den ed, som de svurit Konung Sigismund, men delade dock icke planen att lägga Estland under Polens krona. De förklarade nämligen i bref till Hertig Carl, att ehuru de väl visste, att många i denna landsända funnos, som till en dylik plan icke voro obenägna, "särdeles de med Påfvens surdeg intagne äro", så gillade dock de för sin del

1) Livon. Till P. Stolpe fr. J. Boije, Refle d. 8 Oct., d. 28 Dec. — Till Hertig Carl fr. P. Stolpe, Narva d. 6 Nov. Under skrivelser från Jöran Boije vid denna tidpunkt läses ofta: "För min egen svaghets skull kan jag icke sjelf underskrifva brefvet".

2) Reg. Till P. Stolpe fr. Hertigen, Sthm d. 18 Nov., Bij-instruction för Jochim Schell och Jörgen Blanck för underhandlingen med Zaren, d. 19 Nov., Svar på P. Stolpes skrifvelse d. 30 Nov.

3) Livon. Till Hertigen fr. P. Stolpe, Narva d. 6 Nov.

ingalunda dessa stämplingar, utan voro tvärtom sinnade att "dertill svara och med det käraste betåla." 1). Till Reval samlades dessutom alla Hertigens upproriske motståndare i Estland, medförande sina familjer och sin egendom. Hit skyndade äfven, vid underrättelsen om Hertigens tåg till Finland, Lybeckarne med sina köpmansvaror både från Narva och andra orter i landet 2). Reval var sålunda för närvarande egentliga samlingsplatsen i Estland för Hertigens motståndare och Konungens anhängare, hvarföre ock Carl snart insåg, att han för inbekommande af denna stad behöfde använda kraftigare medel än dem, som för ögonblicket stodo honom till buds. Det enda förfång, som han kunde göra innevånarna i Reval, var att låta en del af sin flotta besöka det Revalska farvattnet, hindra tillförseln sjövägen samt "sköfla och rappa" alla Tyska skepp, som kunde påträffas 3) — men detta var ock allt, som han för närvarande mäktade åstadkomma emot den trotsiga staden.

I Narva deremot, var sinnesstämningen emot Hertig Carl en helt annan. Sympathierna för honom voro här redan från början allmänna och bestämda. Endast deri egde förhållandet i de båda städerna någon likhet, att nämligen äfven i Narva Sigismunds ståthållare, hvars namn var Otto Yxkull 4), gjorde några svaga försök att motarbeta Hertigen. Förgäfves uppmanade honom denne att uppgifva staden och slottet. "Efter du", skrifver Carl, "med gods och lähn under Sveriges Krona besuten är, hafver ock nu en af rikets förnämsta gränsbefästningar i värjo och vård, så befalle vi

1) Reg. Till Finske adeln, som förhåller sig i Lifland, Wiborgs slott d. 28 Sept., Livon. Till Hertig Carl fr. Svenske och Finske af adel, som sig här i Refle förhålle, d. 26 Oct.

2) Livon. Till Hertigen fr. P. Stolpe d. 5 Nov.

3) Reg. Till Konung Sigismunds tillförordnade Befallningsman på Dagön Olof Mölckersson fr. Hans Worthman, Refle d. 8 Oct.

4) Skrifves äfven: Uexküll, Yxkill, Yxill, Yxell, Yxel. Jfr Stiernman, Matrikel öfver Svea Rikes Ridderskap och Adel I: pag. 86, 117, 239 med Reg. i Girs' Johan III:s Chronika, Mon. Livon. II: 84 och Mith. aus d. livl. Gesch. VIII: 378.

dig, att du nu straxt uppdrager oss samma befästning och med oss och rikets ständer i alla lofliga beslut och handlingar dig förenar. Ty med mindre än att detta sker skall du veta, att, såsom vi hafva hemfört andra både i Sverige och här i landsändan (Finland), som sig emot riket och oss uppsatt hafva, så att de nu hafva bekommit deras tillbörliga straff och lön, så vilje vi ock inom få dagar vara din gäst. Hafver ock redan gjort den förordning, att, hvar du med godo dig icke rätta låter, då skall ditt regemente och myndighet snart på annat sätt blifva förkortadt och förminskadt, så att det skall dig icke väl bekomma." ¹⁾ Men Yxkull ²⁾ lät sig af Hertigens hotelser ingenting bekomma, utan fängslade hans brefdragare och lät stadens innevånare förblifva i okunnighet om Hertigens önsknings. Händelsen fogade dock så, att brefdragaren fått tillfälle att "några ord muntligen berätta" för Narva-boarna om Hertigens benägenhet för dem ³⁾, och häraf uppmuntrade företogo sig Borgmästare och råd i förening med borgerskapet och den Svenska besättningen, till hvilka de i staden förlagda Skotska ryttarne af Henrik Leijels fana slöto sig, att på eget bevåg fängsla Herr Otto Yxkull, hvarefter de ömsesidigt förbundo sig att "hålla och försvara denna befästning H. F. N. och Sveriges Krona till trogen hand och ingen annan." ⁴⁾

Hertig Carl, till hvilken underrättelsen om denna tilldragelse ännu icke hunnit ankomma, hade emedlertid, efter intagandet af de viktigaste platserna i Finland och efter af-

1) Reg. Till Otto Yxill, Wiborg den 26 Sept. 1599.

2) "Den äreförgätaren", såsom Hertigen kallar honom, brukade här "samme speell, som den förrådarehopen her i Finland drifvit hafve, på det han dess bättre kunne hafva tillfälle att komma Narfve befästning ifrå Sveriges Crono under Pålackarna." Reg. Öppet bref till krigsfolket på Narfven att de stå H. F. N. och Sveriges krona bi. Sandhamn (vid Helsingfors) den 21 Oct. 1599.

3) Livon. Till Hertigen fr. Her Seffrid Predikant m. fl. Narva d. 15 Oct. 1599, Fr. Axel Rynning och Jöran Blanck Wiborg .. Oct. 1599.

4) l. c. jemte bref fr. de Skottske Ryttere vid Narfven d. 15 Oct. Livon.

skaffandet af "den olagliga regering, som någre efter Konungens tillskyndan sig der företagit och en tid lång fört", redan varit betänkt på att med allvar vända sig mot Estland för att med vapen i hand tillförsäkra sig dess besittning. Han säger sig nämligen hafva förnummit, att Polackarne ingenting försumma för att komma denna provins under sitt välde, till hvilket företag "en hop lättfärdiga der i landsändan möjligen icke äro obenägna, särdeles de, som med Påfvens surdeg äro intagne eller mera se på det, som för handen är, och på sin egen nytta, än på det allmänna bästa och hvad som i längden följa vill." ¹⁾ Under sådana förhållanden gaf han i början af October befallning till Krigsöfversten Peder Stolpe att med några skepp och folk begifva sig till Narva och der göra sin högsta och yttersta flit att inbekomma staden och slottet, hvilket han sedan å Hertigens och Svenska Kronans vägnar skulle behålla och försvara. Han förmanades dervid omständligt att hafva god och flitig akt och inseende, att skeppen icke genom eld eller annan oskötsel skulle taga någon skada, såsom ock att folket måtte blifva hållet vid god ordning och krigstukt och icke tillstädjas att tillfoga undersåterne i skären eller innevånarne i Narva något öfvervåld eller orätt. Äfven befalldes han särskilt att icke på något sätt förgripa sig på de Ryska undersåter, med hvilka han möjligen sammanträffade ²⁾. När han kom i grannskapet af Narva, skulle han låta flottan lägga till vid den Ryska eller Lifländska sidan, eftersom han fann det beqvämast och tjenligast, och afsända Skotten Thomas Ebbernet i förväg till Narva för att utröna besättningens och borgerskapets sinnesstämning. Återvändande den utskickade med gynnsamma underrättelser om stadens benägenhet för Hertigen, skulle Stolpe rycka framåt och göra sitt bästa att blifva herre öfver staden och slottet. Inträffade deremot, att Ebbernet antingen alldeles uteblef

1) Reg. Till Finska Adeln, som förhålle sig i Lifland, Wiborgs Slott d. 28 Sept. 1599, och "Tänkiesedell" i samma bref.

2) Reg. Fullmakt för Peder Stolpe att draga till Narven, d. 8 Oct. 1599.

eller ock återvände utan någon förtröstning om bistånd af dem, som i staden voro, då skulle Stolpe använda "de medel och grep", som han efter lägenheterna i denna sak funne lämpligast för stadens vinnande, framför allt dock seende sig väl före, att han icke "inlade något spott, utan hellre, der han förnumme sig intet visst kunna uträtta, löpa tillbaka igen åt Sverige, än spilla något folk och dock med outrättade saker draga derifrån." Blevde han sålunda staden på någotdera sättet mäktig, skulle han med sitt folk och sin flotta qvarstanna der öfver vintern. Endast ett skepp skulle återsändas till Sverige dels för att meddela Hertigen underrättelse om företagets utgång och ställningen i landet, dels för att, i händelse Otto Yxkull eller andre, som med honom hade hållit, blifvit tillfångatagne, öfverföra dem till Sverige. Instructionen slutade med en särskilt befallning att, hvarhelst några skepp från Lybeck påträffades, "taga dem vid hufvudet, såsom ock låta beslå och antasta allt det gods, som i Narva kunde uppspanas dem tillhörigt"; dock, upprepas det, skulle man väl se sig före, att man ej förgrepe sig på Ryssens rättigheter eller på dem, som på hans strömmar uppehölo sig ¹⁾. Samtidigt lät Hertigen till Narva utgå en skrifvelse, hvori han, liksom i uppmaningsbrevet till Reval, först redogjorde för Sigismunds uppförande, hvilket slutligen gjort det "alldeles omöjligt att längre under ett sådant ömkligt regemente lefva, såframt vi i grund icke skulle blifva förderfvade", och derefter förklarade sitt furstliga embete kräfvat flitig omvårdnad derom, att provinsen Estland icke måtte blifva riket fråntagen, "som nu på åtskilliga sätt af de Polackar prakticeras, utan såsom dess incorporerade ledamot blifva uti sannskyldig enighet under Sveriges krona hållen." Hertigen, heter det, hade under sådana förhållanden funnit sig föranlåten att till dem öfversända Peder Stolpe med en hop folk och hoppades, att de för honom utan tvekan skulle öppna staden och, i den händelse, att Otto Yxkull eller andra ville det förhindra, stå dem emot

¹⁾ Reg. Instruction för Peder Stolpe d. 8 Oct. 1599, Creditif för Thomas Ebbernet d. 7 Oct.

och göra honom (Stolpe) all möjlig "undsättning, att han måtte blifva befästningen mäktig, och sedan på våra vägnar bevisa honom hörsamhet, lydnad och all god befordring ¹⁾.

Emedlertid hade besättningen och innevånarne i Narva, såsom omtaladt är, redan före emottagandet af denna uppmaning gått Hertigens önskingar till mötes, och när Peder Stolpe dit anlände den 24 October blefvo redan samma dag staden och slottet af Borgerskapet och krigsfolket "godvilligen och utan någon vidlyftighet, folkespillan och bekostnad på H. F. N:s och Sveriges kronas vägnar åt honom upplätne och inrymde". Äfven innevånarne i det "Narffveske gebitet" skyndade att på Stolpes uppmaning underkasta sig Hertigen, förklarande, att, efter de icke allenast tjene Konungen, utan ock Kronan och dem, som henne väl vill och troligen menar, och emedan de förnimma, att H. F. N. det gör och hafver all möda och omak derföre osparde, ville de Sveriges krona och H. F. N. vara trogne, rättrådige och underdånige ²⁾. Slutligen deltog ock bönderna i denna trohets- och lydnadsförpligtelse, sedan man öfvertygat dem om grundlösheten af deras förskräckelse för Hertigens krigsfolk, hvilket de trodde skulle "rappe och rifve från dem allt, hvad de egde", och hvars fruktade ankomst hos dem uppväckt planen att lemna sina hem och taga sin tillflykt öfver Ryska gränsen ³⁾.

Ryssarne å sin sida uppförde sig emot sina grannar i Narva i fullkomlig öfverensstämmelse med den politik, som deras Zar i allmänhet denna tid iakttog emot Svenskarne. Till en början visade de en gynnsam sinnesstämning för Hertigens sak. De icke blott firade Yxkulls fångslande med

1) Reg. Till Ståthållaren opå Narfven, d. 9 Oct.

2) Livon. Till Hgn fr. Peder Stolpe d. 6 Nov. Hertigen önskade, att den gifna förklaringen skulle "med ed och förskrifning" bekräftas, men tillrådde Stolpe att "ändock taga sig för dem till vabra". Reg. Svar till P. Stolpe d. 30 Nov.

3) Livon. Till Hgn fr. Hans Westerman, landsfogde, Narfven d. 16 Oct. — Om det skydd, Svenska flyktingar från Estland denna tid fingo i Ryssland, se Stolpes bref af d. 6 Nov.

afskjutande af Svensk lösen från Iwanogorod, utan när Stolpe hade ankommit med sin flotta till åmunnen vid Narva, lät ståhållaren på den Ryska gränsfästningen genom utskickade sändebud tillfråga honom om afsigten med hans ankomst. Efter erhållet svar bådo de honom på ståhållarens vägnar vara välkommen och tillbjödo sig att med pråmar föra hans "tingest" upp i staden. Men helt oväntadt och i sammanhang med planer, hvilkas beskaffenhet vi längre fram få tillfälle att närmare antyda, förändrades för en tid Ryssarnes uppförande. All tillförsel af victualier från deras sida upphörde, communicationen spärrades helt och hållet, krigsfolk eller brottslingar, som lyckades rymma öfver till det Ryska området, upptogs der och deras återlemnande vägrades, Ryska spioner upptäcktes i Narva "löpa och vädra i hvart hus och allt hvad här sker och man för händer har veta de straxt att inberätta", försök påtänktes att medelst penningar förmå innevånarne till affall, och Ryssarne läto dem förstå, att "en kappa var skuren, som dem var ärnad att draga" ¹⁾ — stämplingar, som dock blefvo fullkomligt fruktlösa.

Men fruktlösa blefvo å andra sidan äfven alla försök att redan nu förmå befälhafvarne i Estland att förklara sitt bifall till Svenska ständernas beslut. Alla uppmaningar i detta afseende besvarades dels undvikande, dels alldeles vägrande. De i Reval församlade Estländska Landtråden och andra medlemmar af adeln utbådo sig betänketid till nästa Landtdag ²⁾. Såvidt man af innevånarne, både ridderskapet och borgarne, kunde märka, voro de "goda Svenskar", men kände sig bundna af den ed, de svurit Sigismund ³⁾. Så tycktes Wesenberg och Weissenstein redan nu varit böjda för att ansluta sig till Hertigen; men besätningarnas och borgerskapets benägenhet för honom undertrycktes tills vidare af befälhafvarnes nit för hans veder-

1) Livon. Till Hgn fr. P. Stolpe d. 1 Mars 1600.

2) Hjörn, Mon. Liv. I: 380. Mittheil. V: 391.

3) Hjörn, l. c.

part. Peder Stolpe hoppades dock, att efter Narvas öfvergång de två nämnda befästningarna snart skulle följa, och erhöll på begäran till sakens befordran en cavalleriförstärkning under Henrik von Ahnens ¹⁾ befäl. Derjemte befallde Hertigen Axel Ryning ²⁾ och Jochim Scheel ³⁾ att, om deras hjälp under vintern af Stolpe påkallades, från Finland skynda honom till undsättning, och ingick contract med en Rysk köpman Timophei om anskaffande af penningar och proviant till besättningen i Narva ⁴⁾.

Efter dessa vidtagna åtgärder återvände Hertig Carl med flottan och "öfverlops krigsfolket" till Sverige "att sig der öfver vintern på alla orter försäkra och ställa inrikes allt i godt lag och varsamhet." Han anlände till Stockholm den 13 Nov. ⁵⁾. Från denna stund finna vi honom ifrigt sysselsatt med förberedelser till ett ordentligt krigståg emot Estland och redan beslutet att deri personligen deltaga för att göra en ända på "den oreda, som ännu i den provinsen kunde stå tillbaka." För rådslående och beslutande om denna och andra rikets angelägenheter var han också redan betänkt på att åter med det snaraste sammankalla ständerna. Han tvekade dock i början både om tiden och stället för deras sammanträde; i förra afseendet ifrågasattes än den 9, än den 19 Jan., och i afseende på det senare påtänktes först Stockholm och sedan Westerås ⁶⁾.

1) En Pomersk Adelsman och anförare för en fana Tyska Ryttare.

2) Se Stiernman, Svea och Göttha Höfdinge-Minne, I D. År 1611 d. 18 Juni kallar han sig "Riksråd och Admiral samt tillförordnad Ståthållare på Nyköpings Slott" uti ett originalbevis i 1612 års Jordebok för Åbo län N:o 6.

3) Se Stiernman l. c. II: 379.

4) Reg. Till krigsfolket på Witteustein, af Hestörsund d. 29 Oct., Till Peder Stolpe d. 18 Nov., Till Jochim Scheel d. 23 Nov., Svar på Axel Rynings skrifvelse d. 24 Nov., Till H. von Ahnen d. 23 Nov., Svar på Peder Stolpes skrifvelse d. 30 Nov. 1599.

5) Reg. Till Anders Lindersson, d. 16 Nov.

6) Reg. Öpet bref till alla uti Finland både Adel, Presterskap och Krigsfolk boendes äro, att de begifva sig till Stockholm till herredag den

Slutligen utfärdades den 14 Dec. 1599 "Kallelse till Sveriges Rikes Ständer, att de låta sig finna tillstädes i Linköping" den 24 nästkommande Februari¹⁾. På denna märkvärdiga riksdag, allmännast bekant genom rättegången emot de fångslade herrarne af Sigismunds parti, upptogos såsom föremål för ständernas förhandlingar bland öfriga ärenden äfven landets ställning till grannstaterna samt försvarsverkets ordnande och krigsmaktens utrustning i händelse af krig²⁾ — frågor, stående i ett allt för nära sammanhang med vårt ämne för att icke här i korthet vidröras.

Sveriges ställning till sina grannar utmärkes vid denna tidpunkt af en i ögonen fallande osäkerhet. Vänskapligast visar sig förhållandet till Ryssland. Freden i Teusina 1595 hade afslutats till ömsesidig belåtenhet³⁾. Carl hade uppvaktat den nye Zaren Boris Godunow med vänskapsfulla

19 (Februari?) Januari år 1600, af Pelingesund den 15 Oct. 1599. I kallelsebrevet läses: "14 dagar efter Trettonde dagen, som blifver den 19 Januari tillkommande år 1600". — Reg. d. 29 Nov. Utskrifningsbref att Allmogen i alla landsändar skulle komma till Herredag i Westerås "till den 9 uti Januari månad". I denna kallelse upptagas "af adeln och ridderskapet så många, som till laga ålder komna äro, biskopar med två af capitlet och hvar femte af ryttmästare och knektehöfvidsmän af hvar fenika med två af befålet, en borgmästare och en af rådet och två af menigheterna, tre bönder af hvart härad eller flere eftersom häraden kunna vara stora till". Jfr Reg. d. 23 Nov. Till Herr Nils Gyllenstierna.

1) Reg. d. 14 Dec. 1599. Här kallas "af ridderskapet och adeln så många, som till laga ålder komne äro, dessliques alla lagmän och häradshöfdingar med underlagmannen och de, som pläga sitta uti häradshöfdingens stad eller ock eljest uti rättegångssaker någon förfarenhet hafva och tillförende äro brukade vordne samt alla fogdar; item biskopen med tre af capitlet och två eller tre präster af hvart härad efter som häraden äro stora till, ryttmästare och knektehöfvidsmän af hvar fenika med tre af befålet, en borgmästare med en af rådet och en af menigheten, tre bönder af hvart härad, hvilka alla skola af dem, som hemma blifva, med bref och sigill göras fullmäktige" etc.

2) Riksdagspropositionen, som innehåller 18 punkter, i Reg. d. 30 Febr.

3) En copia af detta fredsfördrag finnes i den s. k. Gröna Boken på Ups. Bibl. II Band. fol. 55 ff.

lyckönskningar till hans uppstigande på thronen och på sina dervid gjorda framställningar erhållit gynnsamma svar ¹⁾. Båda hade sina goda skäl för grannsämjans bibehållande. Carl fann den nödvändig för framgången af sina afsigter mot Lifland; för Boris' inkräktningsplaner åter var det af vigt, att detta land tills vidare delades emellan inbördes fiendliga furstar. Det skulle på detta sätt kunna blifva honom ett desto lättare byte. Att underblåsa den upplågande striden dem emellan ingick således i Zarens politik, som derigenom också erhöll karakteren af den mest egoistiska bakslughet. Å ena sidan vexlade han med Carl de vänskapligaste skrivelser, förbjöd på dennes begäran sina undersåter all handel med Reval och Lybeck, beviljade svenskt krigsfolk fritt genomtåg till Estland öfver Nöteborg och Koporie, men afslog deremot Sigismunds anhållan om tillåtelse för sina trupper att öfver sistnämnde ort och Iwanogorod begifva sig till Finland samt affärdade en ambassad "med stort prål och prakt och med stora skänker" till dennes motståndare, Erkehertigen Maximilian. Slutligen ej allenast biföll Boris Carls uttalade önskan om Ryska legaters afskickande till Finska gränsen hösten 1599 ²⁾, utan lät dessa, då de först efter Hertigens hemresa hunno anlända, följa honom efter till Stockholm.

Å andra sidan deremot fordrade Zaren såsom vilkor för fredens befestande till en början åtminstone Narva och, i afsigt att såväl för denna som för sina öfriga planers befordran skaffa sig ett villigt verktyg och på samma gång ett skräckmedel både för Sigismund och Carl, inbjöd han till Moskwa Erik den fjortondes landsflyktige son Prins Gustaf. Visserligen strandade Zarens alla beräkningar i detta afseende helt och hallet såväl emot andra hinder, som

1) Werring l. c. I: 276, 441 ff. Karamsin, Gesch. des Russischen Reichs (Uebers. Leipzig 1827) IX: 224.

2) Reg. Till Storfursten uti Ryssland, d. 24 Sept. 1599. Hertigen hade förordnat Axel Rynning och Jöran Blanck att möta de Ryska sändebuden, som dock fortsatte resan till Stockholm. Reg. d. 31 Sept., d. 8 och 9 Oct.

ock särskilt emot den Svenske konungasonens kärlek till det fädernesland, som förjagat honom; men i Narva spordes redan ryktet om det snart tillämnade försöket att i den biltoge Wasaättlingens namn uppfordra staden, hittills den förnämsta och nästan enda i Estland, som för Carl öppnat sina portar. Troligtvis var det ock just i afsigt att göra en sådan uppfordran för Narvaboarna desto kärkonnare, som Zaren vid denna tid genom sin ståthållare på Iwanogorod lät för dem och besättningen i staden helt oförmodadt tillställa åtskilliga obehag och svårigheter till Peder Stolpes stora förargelse och i föga öfverensstämmelse med "den naboelige gode benägenhet och befordring", för hvilken Carl nyss förut hos Zaren aflagt sin tacksägelse ¹⁾).

Hertig Carl å sin sida önskade ifrigt beståndet af freden med Ryssland och, om möjligt, äfven förbund emot Polen ²⁾. Dock kunde i detta afseende med de Ryska sändebud, hvilkas nyssnämnda besök i Stockholm äfven gällde dessa ärenden ³⁾, ingen bestämd öfverenskommelse träffas. Han underrättade derföre Zaren om sin afsigt att med det första till honom affärda "stora sändebud" för att förnimma hans mening om dessa saker och med honom ytterligare handla och besluta ⁴⁾).

Dessa vidtagna åtgärder meddelade nu Hertigen rikets församlade ständer, hvilka med fullkomligt gillande af hans handlingssätt åt honom öfverlemnade att anordna och afsända den tillämnade Legationen och efter sitt eget "höga

1) Reg. d. 24, 31 Sept., d. 8 Oct., d. 10, 18, 19, 22, 23 Nov. 1599, d. 22 Juli, d. 7 Aug., d. 7 Sept. 1600. Livon. Bref fr. Stolpe d. 1 Mars 1600. Karamsin i. c. X: 24 ff.

2) Reg. Till Axel Ryning, d. 31 Sept. 1599.

3) "De hafva begärt, att H. F. N. skulle gripa Polacken på den ena sidan an, detsamma ville de ock göra på den andra, på det att hvar måtte en ny kiortel bekomma, eftersom deras ord då föllo, såsom ock på den Zarske höghets vägnar förmanade H. F. N., att H. F. N. icke skulle förlika sig med Konungen i Polen och de Polacker." Reg. d. 8 Dec. 1600, Bij-Instruction N:o 1. — Såsom egentliga anledningen till denna legation uppgafs gränsregleringen i Lappmarken. Reg. d. 31 Sept. 1599.

4) Reg. Till Storfursten i Ryssland d. 2 Jan. 1600.

betänkande" bestämma, "huru vidt man sig på rikets vägnar med Storfursten skulle inlåta." ¹⁾ Till Legater utnämnde Hertigen Carl Hendriksson Horn, Herre till Kankas och utnämnd Ståthållare på Reval, Jöran Claesson Stiernskiöld till Biby (Wiby), Sveriges Rikes Troman och Råd, samt Johan Jöransson Rosenhane till Torp ²⁾, hvilka i Juni månad afreste från Stockholm till gränsen vid Narva. Här tillbragte de under fåfäng väntan på ankomsten af några Ryska sändebud inemot ett halft år, tills de omsider från Zaren erhöllo den underrättelsen, att inga sändebud skulle infinna sig och att inga underhandlingar skulle komma till stånd, om ej en Svensk legation inställde sig i Moskwa. Och oaktadt Carl vid denna tidpunkt redan vunnit betydlig framgång i Lifland och derigenom blifvit satt i tillfälle att emot Zaren antaga en fastare hållning, visade han sig nu, om möjligt, ännu mera angelägen om fredens befastande och förbunds ingående. Troligen sporrades hans ifver i detta afseende genom underrättelsen om en Polsk ambassads snart väntade ankomst till Ryska hofvet i afsigt att der öppna underhandlingar "antingen om giftermål eller stillestånd eller ock förbund." ³⁾ Säkert är, att Carl icke allenast genast utnämnde och affärdade nya legater till Ryssland, utan försedde dem äfven med fullmakt att för det åsyftade ändamålets vinnande göra ganska betydande eftergifter för Zarens önskingar. Den nya legationen, som utom Jöran Claesson Stiernskiöld nu utgjordes af Didrik Strieck till Mönnikorb, Öfverste-Landtrad i Lifland, Erland Björnsson Båt till Skattmansö, Hofråd, och Ståthållaren på Abo Johan Derfelt, befullmäktigades nämligen att för stadfastande af "den evigvarande freden" icke allenast afsta Narva, "om Zaren hårdt derpå tränger", utan äfven allt Allentake, så att den Ryska gränsen härefter skall vara i Portis' bäck (= Purz), jemte Manselke, Kittki och Kolijervi i Lappmar-

1) Stiernman, Riksdagars och Mötens Beslut. I: 505.

2) Instruction för dessa sändebud, Reg. d. 14 Juni. Jfr Reg. d. 1 Maj och 1 Aug. 1600.

3) Reg. d. 8 Dec. 1600. Bij-Instruction N:o 1.

ken mot ersättning af Kexholm med dess län samt tre motsvarande orter i Lappmarken, och befalldes de, att, om Zarens anspråk ej ens häraf tillfredsställdes, dock ej afbryta sitt förehafvande, utan inhemta vidare instructioner. I Januari månad 1601 började de nya underhandlingarne i Moskwa, men ledde oaktadt Carls erbjudna medgifvanden icke till något resultat. Zaren afslöt i stället den 11 Mars 1601 ett tjugouårigt stillestånd med Sigismund; men ännu vid Boris' död (1605) var emellan honom och Carl hvarken freden bekräftad eller något förbund afslutadt ¹⁾.

Till den enträgenhet, hvarmed Carl eftersträfvade en betryggad ställning till Ryssland, hade han, enligt sin egen förklaring, ännu en bevekelsegrund i det spända och osäkra förhållandet till Danmark ²⁾. Trettio år hade förflutit, sedan efter en sjuårig blodig kamp den Stettinska freden afslöts. Genom denna hade visserligen alla från Unionstiden fortlefvande stridigheter blifvit bilagda ³⁾. Men den tills vidare uppskjutna högvigtiga frågan om rättigheten till de tre kronornas förande i riksvapnet kvarstod ännu från ett halft sekel tillbaka oafgjord, ett kärt tvisteämne att vid lämpliga tillfällen framdraga ⁴⁾, och nya hade tillskapats

1) Reg. d. 14, 30 April, d. 1, 8, 17, 18 Maj, d. 14 Juni, d. 19, 22 Juli, d. 1, 7, 11, 12, 13, 16, 20, 25, 28, 30 Aug., d. 7, 10, 23 Sept., d. 27 Oct., d. 1 Nov., d. 4, 8 December 1600. Karamsin l. c. X: 2± ff. Med anledning af Karamsins berättelse (p. 27) om en skrifvelse ifrån Prins Gustaf till Hertig Carl, hvori den förre skulle uttalat anspråk på Lifland såsom sitt rättmätiga arf, vilja vi nämna, att i Reg. d. 11 Jan. 1600 finnes ett "Svar på Axel Rynings skrifvelse", hvilket möjligen står i något sammanhang med Karamsins i öfrigt obestyrkta berättelse. Af detta svar finner man nämligen, att Ryning hos Hertigen förfrågat sig, hvad svar han skulle gifva en Konung Eriks sons tjenare, som i Wiborg besökt Ryning och "sagt sig vara från sin herre stadd med bud och bref till oss" (nb. Hg Carl). Hertigen svarade nu Ryning, att han redan gifvit de Ryska sändebuden tillkänna allt hvad han i den ifrågasvarande saken hade att säga.

2) Reg. Till Jochim Scheel, d. 26 Nov. 1599.

3) Jfr Slinge, Geschichte Christian des Vierten mit Anm. von Schlegel. I: 123 ff.

4) l. c. I: 140 ff. not. 87. — I eu "Instruction för sändebuden till

eller utvecklade sig, bland hvilka de viktigaste voro Sundska tullen och besittningsrätten till vissa trakter på gränsen emot Norrige, hvilken sistnämnda fråga blifvit ännu mera invecklad genom Sveriges sista fred med Ryssland ¹⁾. Förhållandet emellan Carl och Sigismund gaf nya anledningar till närmande och ökande af det ömsesidiga misstroendet de båda rikena emellan. Svenska herrar af Sigismunds parti hade till Danmark tagit sin tillflykt; Sigismund sökte och fann för sin sak en förespråkare och medlare i Christian IV, som menade sig på grund af Stettinska fredsvilkoren ej kunna annat än ogilla Hertigens handlingssätt. Sigismund tyckes till och med icke varit utan hopp att för återtagande af sitt arfrike understödjas genom ett Danskt infall i Sverige ²⁾.

Men äfven Hertig Carl vände sig till Konung Christian, än med klagomål öfver förmenta kränkningar af gällande fördrag, än med förklaringar öfver sina åtgärder emot Sigismund och hans anhängare. Tätta skrivelser och legationer vexlades. Hertigen uttalade sitt missnöje, dels öfver Danska fogdarnes uppförande i Lappland ³⁾, dels deröfver, att "de Polnische fribytare", som sistlidne sommar under Johan Gyllenstiernas befäl hade gjort ett misslyckadt försök emot Elfsborg ⁴⁾ blifvit medgifvet "att draga genom Hans Danska Majestäts strömmar såsom ock hafva deras vistelse i hans hamnar, land och konungarike, och hade af dessa

Danmark" (Reg. d. 8 Dec. 1600) försvarar Hertig Carl Sveriges rättighet till de tre kronorna, hvilka alldeles icke enligt hans åsigt voro något "Unionsvapen", utan redan före unionstiden af Magnus Ladulås och Albrecht på bref och mynt begagnade.

1) Slange-Schlegel l. c. I: 251 ff., 262 o. ff.

2) l. c. I: 247, Werving l. c. I: 382. Jfr Reg. Till Anders Linderson d. 24 Juli, d. 28 och 29 Oct. 1599.

3) Reg. Till M. Ambitörn och Arendt Justingh, d. 21 Dec. 1599. Hertigen klagar öfver att den Danske fogden på Wardöhus icke allenast uppburit skatten "af Sveriges urminnes egendom" i Åsele lappmark etc., utan "ock mångenstädes fördrifvit de Svenske lappar och satt baggar (Norrmän) i stället."

4) Reg. Till Nils Gyllenstierna, d. 23 Nov. 1599.

utliggare några Sveriges konungarikets undersåter blifvit röfvade, plundrade och deras gods och egendom dem ifråntagna." 1) Så stort var det ömsesidiga misstroendet emellan de båda grannstaterna, att Christian för de Danska sändebud, som i Januari 1600 afgingo till Sverige, ansåg sig behöfva hos Hertigen begära särskilt lejd 2), hvilket denne fann så "sällsynt och främmande", att han ansåg sig icke längre kunna lita på Danmarks sinnesstämning, utan borde man på denna sidan hafva sina saker i god akt och hålla noggrann uppsigt öfver gränsen 3).

De nyssnämnda sändebuden emottogos dock med utmärkt artighet 4). De voro: Christian Holk, H. K. M:ts Råd, och Sekreteraren Sigward Grubbe. Hertigen mötte dem i Jönköping, der de inträffade den 31 Januari. Deras uppdrag angingo dels Lybeckarne, dels de fångne eller afvikne Svenska herrarne, för hvilka Christian inlade en "intercession", dels äfven de Polske fribytarne och slutligen några "ovissa beskyllningar", som Konung Christian ansåg blifvit sig af Hertigen gjorda 5). På dessa frågor afgaf Hertigen genast och Ständerna kort derefter vidlyftiga svar; men föreslogo derjemte, att "såväl för dessa förtalde handlingar, som ock för andra viktiga orsakers skull" ett möte vid gränsen med det första måtte hållas 6). Denna begäran beviljades ock af Christian, ehuru först efter af Hertig Carl flere gånger upprepade påminnelser 7) — ett dröjsmål, som jemte ryktet om Christians planer på ett anfall emot Sverige ingalunda bidrog att förmildra sinnesstämningen 8). Först i

1) Reg. Till Konungen i Danmark, d. 4 Dec. 1599.

2) Reg. Till Jochim Scheel, d. 26 Nov. 1599.

3) l. c. och Reg. Till Anders Svansson Stråle, d. 11 Jan. 1600.

4) Reg. Till Torsten Christoffersson, d. 28 Nov. 1599; Till Söfring Jönsson s. d.

5) Reg. Till Söfring Jönsson d. 3 Febr. 1600; Creditif till Konungen i Danmark, d. 9 Febr. Jfr A. J. Messenius l. c. II: 244.

6) Reg. Till Konungen i Danmark, d. 16 Mars 1600.

7) Reg. Till Konungen i Danmark, d. 26 April, d. 29 och 30 Juli.

8) Reg. Till Anders Lindersson, d. 24 Juli, d. 28 och 29 Oct. 1600.

medlet af October gaf Danska Konungen ändtligen ett bestämdt svar, och den tillärnade sammankomsten utsattes att hållas från den 9 Februari följande år i Kungsbacka, der den ock försiggick, men utan att i någon mån verka till återställande af förtroendet emellan de båda grannstaterna ¹⁾.

Äfven förhållandet till Lybeck blef vid Linköpings riksdag föremål för ständernas öfverläggningar. Allmänt bekant är det mäktiga inflytande, denna stad i spetsen för hanseförbundet genom sin handel, sin flotta och sina rikedomar under århundraden utöfvat i Sverige. Den mest lysande perioden för detta inflytande kan räknas ända ifrån senare hälften af det fjortonde seklet till och med det första decenniet af Konung Gustaf I:s regering. Med dennes för Lybeckarne den 10 Juni 1523 utfärdade frihetsbref erhöles ett uteslutande handelsmonopol i Sverige ²⁾. Men detta i nödens stund aftvungna monopol var för landet ett alltför tryckande och förnedrande ok, att icke allt skulle försökas för dess afskuddande. Också yrkade Gustaf, i samma mån som rikets skuld till Lybeck genom oerhörda ansträngningar och uppoffringar afbetalades, allt eftertryckligare och bestämdare på inskränkning i de öfverdrifna privilegierna och tog sig slutligen, då den mäktiga handelsstadens uppförande blef alltför trotsigt och pockande, deraf anledning att tillintetgöra det 1523 utfärdade frihetsbrevet, sedan detsamma i 10 år haft gällande kraft ³⁾. Visserligen frigafs åter några år derefter handeln med Lybeckarne, men alla deras försök att återvinna de privilegier, de nyss innehaft, strandade emot det nya system för en mera sjelfständig ut-

1) Reg. Fullmakt för Sändebuden åt Danmark, d. 8 Dec. 1600. — Christian IV till Hertig Carl, d. 11 Oct. 1600 (Bland A. H. i R. A.). Jfr Slango-Schlegel l. c. I: 295 ff.

2) Tegel, Gustaf I:s Historia I: 73.

3) På ett möte i Nyköping 1533, i hvilket deltog "Rykesens Råd och frälsitt och aff deris fulmechtig sendebudh aff Städ:ne her i landt". Se Gröna Boken på Ups. Bibl. B. I: fol. 491, der en copia af detta "Rådslagh och Bruilgen emott de Lybske" finnes, samt detsamma tryckt i Kongl. Witt.- Hist.- och Ant.-Academiens Handlingar, Andra Band. p. 392.

veckling af landets handel och industri, hvilket Gustaf upptog och efter yttersta förmåga sökte genomföra ¹⁾.

Ett välkommet tillfälle för Lybeckarne att gifva luft åt sin missbelatenhet med detta för dem förhatliga system erbjöds dem genom utbrottet af Sveriges fiendtligheter med Danmark 1563. De icke blott ingingo med sistnämnde stat ett formligt förbund den 13 Juni s. å., utan deltog ock med densamma, såsom bekant är, följande månad i krigsförklaringen emot Sverige. Men af de fördelar, som Lybeckarne vid krigets slut genom Stettinska freden fingo sig tillerkända, lära de föga kommit i åtnjutande. Det vissa är, att vid slutet af det sextonde århundradet hade vårt fosterland icke blott utplånat alla spår af sin fordna afhängighet af Hansestäderna, utan äfven nästan helt och hållet utestängt dem ifrån den Ryska handeln, gjort sig till arfvinge af deras välde på Östersjön och till herre öfver de flesta af deras Lifländska kolonier ²⁾.

Nya förhoppningar att återvinna detta förlorade inflytande i Sverige tyckas nu hos Lybeckarne blifvit väckta genom striden emellan Carl och Sigismund. Kunde de nämligen bidraga till den senares befastande på Svenska thronen, så vore tiden inne att förnya de anspråk, hvilkas medgifvande de fordom under liknande förhållanden tilltvingat sig af Gustaf I. Sävidt vi kunnat upptäcka utan någon annan anledning än att göra "Konung Sigismund till behag" företogo de sig 1598 åtskilliga förnärmelser emot Hertigen och Svenskarne ³⁾. Till vedergällning förbjöd Hertig Carl sina undersåter all handel och seglation på Lybeck, och ständerna på riksdagen i Stockholm (Juli 1599) beslöto,

1) Jfr H. Handelman, Die letzten Zeiten Hansischer Uebermacht im Skandinavischen Norden, Kiel 1853; Flintenberg, Afhandling om Hansestädernas Handel med Sverige m. m. i Witt.-Hist.- och Ant.-Acad. Handl. II: 324 ff.; Tidskriften Skandia IV B. 2 H.: Historisk Blick öfver den Svenska Näringslifvens Utveckling p. 199 ff. och dersammastädes VI B. I H. p. 84 ff.

2) H. Handelman l. c.

3) Werring l. c. I: 442, J. A. Messenius II: fol. 46, 107 ff.

att, om Lybeckarne icke genom fredlig underhandling läto sig återföras till upprätthållande af gällande fördrag, rättvisa och billighet, skulle de såsom fiender anses och behandlas ¹⁾). Men Lybeckarne, långt ifrån att "tillbörligen sig åter förena" och påskynda en fredlig bemedling, hvarom de dock sjelfva skrifvit och hvilket förslag nu äfven af Svenska ständerna bifölls och påyrkades, fortsatte sina fiendtligheter, läto emot Hertigen "en smädeskrift utgå, deri de mycket osannfärdigt föregåfvo" och aktade icke att sig i någon god förklaring inlåta ²⁾).

Hertigen förordnade då Carl Carlsson Gyllenhielm och Jakob Gottberg till "Amiraler emot de Lybske" med befallning att hafva noggrann akt på deras förehafvanden. Lybeckska skepp blefvo också i betydlig mängd af dem tagne i beslag eller plundrade ³⁾), hvarjemte kraftiga åtgärder vidtogos till förhindrande af deras handel såväl på Reval som på Ryssland. Lybeckarne vände sig i anledning häraf med sina klagomål till Konungen af Danmark, hvars sändebud vid mötet med Hertigen i Jönköping (Februari 1600) äfven öfver dessa förhållanden begärde en förklaring. En sådan afgafs ock af ständerna i Linköping, som menade, att Lybeckarne, "såsom barnen pläga göra, klagade allena hvad de hade fått och icke hvad de hade gjort", men tillade sin önskan och beredvillighet att genom underhandlingar söka bringa de uppkomna stridigheterna till en fredlig lösning ⁴⁾). Då emellertid Lybeckarne under fortsatta stämplingar drogo ut på tiden med sändebuds affärdande till Sverige, fingo de i Juni månad en påhelsning af Hertigens flotta, hvaraf följden ändtligen blef, att de utlofvade legaterna afsändes. Dessa infunno sig i September

1) Werving l. c. I: 451, 459. Stiernman, Riksdagars och Mörens Beslut I: 490 ff.

2) Reg. Till Nils Gyllenstierna d. 23 Nov. 1599.

3) J. A. Messenius l. c. II: 194 ff. Till Carl Carlsson, d. 11 Sept. 1599; till Peder Stolpe, d. 8 Oct.

4) Reg. Till Konungen i Danmark i Ständernas namn, d. 16 Mars 1600.

månad i Reval. Hertigen, som redan begynnt sitt tåg ned åt Lifland, uppdrog vid underrättelsen om deras ankomst åt Grefve Mauritz Lejonhufvud och Ludbert Cawer att i samråd med Hertiginnan och landtrådet med dem underhandla, hvarefter förlikningen af honom bekräftades ¹⁾.

Hvad slutligen angår Sigismund och ställningen till Polen, så hade alla försök att från detta håll erhålla någon bestämd förklaring eller svar på aflåtna skrivelser hittills helt och hållet misslyckats. Ett nytt försök gjordes nu, då de i Linköping församlade ständerna utfärdade en skrivelse till ständerna i Polen, i hvilken de förklarade, att sedan Sigismund icke blott vägrat att uppfylla de vilkor, som för bibehållandet af Svenska kronan blifvit honom förelagda, samt lemnat alla deras uppmaningar, förslag och önsknin-gar obesvarade och ouppfyllda, utan äfven både 1598 i Sverige och följande år i Finland och Estland fiendtligt uppträdt emot sitt arfrike och derigenom för sig och sina efterkommande gjort sig förlustig all rätt att deraf komma i besittning, så återstod för de Svenska ständerna numera intet annat än blott att hos ständerna i Polen begära ett bestämdt svar "antingen vänskap eller fiendskap" skulle vara emellan de båda staterna. Dagligen förnummo de rykten om krigsrustningar i Polen emot Sverige. De önskade der-före veta Polackarnes afsigter samt att från dem före den 1 nästkommande Maj erhålla en öppen och afgörande förklaring vare sig af krig eller fred, "ty fast bättre och tryggare är att akta en uppenbar ovänskap, än att under vän-skapssken, som härtill skett, vara föremål för fiendtliga stämplingar och se sina ovänner med allahanda bistånd styrkte och beväpnade" ²⁾.

Denna skrivelse blef icke allenast, liksom de föregående, obesvarad utan öfverbringarne af densamma blefvo i Polen kastade i fängelse, och då Hertig Carl sjelf vid till-ändalöpandet af den tid, inom hvilken man af de Polska

1) Reg. Till Grefve Moritz och Ludbert Cawer, d. 7 Sept. 1600.

2) Reg. Till Ständerna i Polen d. 8 Mars 1600.

ständerna begärt en bestämd förklaring, till Sigismund aflät ännu en skrifvelse ¹⁾, deri han högligen beklagade sig öfver hans oeffterättlighet och frisade sig för de möjliga följderna af hans halsstarriga och för Sverige olycksbringande uppförande, så återskickade Konungen i Polen brefvet uppbrutet till Danzig, derifrån Borgmästare och råd öfversände det till Hertigen ²⁾. Under denna envisa tystnad och dessa fortsatta tillbakavisanden från Sigismunds och Polackarnas sida af alla försök till en god och fredlig lösning af oenigheten såg Carl "intet annat än list och bedrägeri" och misstänkte, att "de Påfviske" blott väntade på tillfälle att genom hvilka medel som helst åter försöka ett angrepp emot Sverige ³⁾. Och troligen var det just vissheten om den katholska propagandans aldrig hvilande verksamhet för

1) Reg. Till Konungen i Polen, d. 1 Maj 1600. Sedan alla af Hertigen och de Svenska Ständerna gjorda förslag och uttalade önsknningar af Sigismund blifvit lemnade utan afseende, så är nu, skriver Hertigen, "uti Linköping en starkare och skarpere knut följd, eftersom E. K. M. af det, som der beslutadt är, hafver till att se, ändock E. K. M:ts välfärd är än icke heller der alldeles af oss förgäten vorden eller vår och ständernas förra benägenhet emot E. K. M. och E. K. M:ts affüda tillbaka blifver, oansedt att det allt blifver litet eller allsintet aktadt och ehuruväl vi nu orsak nog hade till att intet bekymra oss vidare om E. K. M:ts välfärd, efter vi dermed liten tack förtjene, såsom ock Rikets ständer uti Linköping stått hårdt emot denne vår skrifvelse, att vi icke skulle låta henne till E. K. M. utgå. Dock likväl så hafve vi till öfverflöd och utan deras vetskap E. K. M. härmed velat veta lätit, hvarpå saken står, dermed att gifva E. K. M. orsak till att betänka, om E. K. M. icke nu kan skönja, hvar oss och ständerna på våra förra utgångne skrifvelser icke tillbörliga svar med tacksamhet hade bort gifvet varda, och ställe fördenskull uti E. K. M:ts eget skön, hvad E. K. M. härefter är till sinnes härutinnan att företaga, på det att skulden icke skall finnas hos oss, utan vi hafva nu esomoftast gjort hos E. K. M. med andre flere ständer tillbörlig påminnelse, så att vi måtte oss för Gud och hela verlden vara ursäktade för det, som härefter följa kan. Och äre vi nu E. K. M. intet mera pligtiga, efter E. K. M. icke hafver oss så mycket vördat, att E. K. M. oss med ett ringa ord allt här till hafver velat svara. Härefter må E. K. M. veta sina saker ställa."

2) Reg. Till Ständerne i Polen, d. 7 Oct. 1600.

3) Reg. Till Anders Linderesson, d. 26 Aug. 1600.

sina planers genomdrifvande jemte hoppet att genom Estlands afträdande möjligen befria Sverige från nödvändigheten att gripa till vapen, som vid denna tidpunkt ingaf Hertig Carl den tanken att under åberopande af Stettinska fördraget ¹⁾ hembjuda den omtvistade provinsen åt Kejsare Rudolf II att inlösa och sedan förläna den åt sin broder Erkehertigen Maximilian — ett förslag, som emedlertid icke tyckes gifvit anledning till några allvarligare underhandlingar eller åtgärder, utan genast förfallit ²⁾.

I afseende på krigsväsendet lemnade Riksdagen i Linköping ett viktigt bidrag till utvecklingen af det system för Svenska arméns organisation, hvilket, steg för steg framträdande och till sin ändamålsenlighet allt mer och mer erkänt, först af Carl XI fullständigt genomfördes. Hertig Carl framställde nämligen på denna riksdag till de församlade ständerna att taga i betänkande, antingen de hellre ville utgöra hvar tredje man och dem låta uppskrifva i rote- och fenike-tal och med alla nödtorfter försörja, eller ock hvar man ville hålla sig färdig, när nöden så fordrade, och i lika måtto i rote- och fenike-tal sig uppteckna låta. På det att man sålunda i förefallande nöd måtte veta, om ett visst antal folk vore att påräkna och icke alltid utskrifning ske måtte, så borde ständerna bestämma, huru många hundra man af Hofmän och Knektar i hvar landsända kunde hållas både med kläde, penningar och underhåll och huru många månaders kost till dem skulle utgöras, när någon

1) Jfr Girs, Johan III:s Chrönika p. 18.

2) Reg. Svar till Olof Stråle, d. 24 Juli 1600. Stråle hade d. 16 Juni skrifvit från Grätz, dit han blifvit sänd till Erkehertigen Maximilian; men som Maximilian "icke var i landet hemma, utan hemligen bortdragen", befalles Stråle att "afägga sitt pålagde värf hos H. K:ts Hofmästare Herr Marquards von Egg och de andre H. K:ts Råd, som kunna tillstådes vara" och "skulle de sådant deras Herre referera uti H. K:ts lycklige hemkomst, och hvar då H. K:t något derom kan anliggande vara, att H. K:t låter oss sedan sin vilja och mening derpå förnimma". — Förslaget omtalas Reg.: Bij-instruction (N:o 1) för de Ryske Sändebuden, d. 8 Dec. 1600.

rustning till Rikets värn och försvar ske skulle. Ständernas svar härpå blef, att ett visst antal Hofmän och Knektar skulle i hvar landsända på rikets bekostnad årligen och stadigt hållne blifva, så starka till mantal, H. F. N. derpå en viss Ordning göra och författa låtit ¹⁾, till hvilkas lön och uppehälle, medan de hemma och icke på någon resa äro och brukade blifva, af Kronans årliga ränta och uppbörd skall taget och förordnadt varda, så mycket dertill, som efter en viss ordning kan gjordt blifva. Men när de på något tåg emot Rikets fiender brukas skola till vatten eller land, då skall af den landsända, hvarifrån krigsfolket utfordras, utgöras så mycken fetalie som till en månad, halft eller helt år behöfvas kan, medan de på Rikets tåg och resa brukade blifva ²⁾. Tillika beslöto ständerna på Hertigens förslag, att Lödöse, Jönköping och Kalmar skulle riket till värn och försvar ytterligare befästas ³⁾.

Emedlertid hade Hertigen redan förut och ifrån första ögonblicket af sin återkomst från Finland varit ifrigt selsatt med förberedelser för såväl arméns som flottans utrustning för det tillämnade taget till Estland. En särskilt omsorg egnade han åt rytteriet, hvars vikt och betydelse var så mycket större i samma mån som riket var omgivet af grannar, hvilkas krigsmakt förnämligast utgjordes af lätta trupper. Detta var isynnerhet förhållandet hos Polackarna, hvilkas rytteri, med framgång manövrerade på Liflands slätter, hos den Svenska menigheten inom kort in jagade en

1) Denna Ordning, som först utkom 1602, finnes tryckt i De la Gardiska Archivet IX: 241 ff. Jfr Livijn, Kort öfversigt af Svenska Cavalieriets Indelningsverk före K. Carl XI:s tid i Kongl. Krigs-Vetenskaps-Academiens Handl. för år 1835 p. 73; C. Adlersparre, Afhandling om Svenska krigsmaktens och krigskonstens tillstånd etc. i Kongl. Witt.-Hist.- och Ant.-Academiens Handl. III: 287, 345 ff.

2) Reg. Riksdagspropositionen i Linköping d. 30 Febr. 1600, mom. 13 och 14. Stiernm. R. o. M:s Beslut I: 510. Se för öfrigt ofvan cit. arbeten af Livijn och Adlersparre samt Skandia VI B. 1 H. p. 92, 99 ff.

3) Reg. Jfr Riksdagspropositionen mom. 18 med Reg. d. 10, 16 Febr., d. 28 Mars, d. 18 Maj, d. 1 Juli 1600

stor och allmän fruktan och en ej ringa motvilja för deltagande i kriget ¹⁾). För att under sådana förhållanden kunna åstadkomma behöfligt rytteri beviljade Carl hittills ovanliga förmåner åt rusttjensten; men drejs å andra sidan af nödvändigheten att till behofvets fyllande äfven använda åtgärder af mindre vanlig stränghet. Bland sådana kan utan tvifvel räknas befallningen att, ehuru enligt Sveriges lag "alla enkor, som frälsemän egt hafva, skola för all tjenst fria och lediga vara, medan de i enkestånd blifva", skulle dock nu, "medan rikets tarf och lägenhet så fordrar och tillsäger, alla adelsmäns enkor, som någre råd och utvägar kunna hafva till hästar, vara obesvärade så många hästar de kunne hafva till att umbära, som under rustning tjenlige äro". Skulle de dessutom "af egen god vilje" i något afseende, "ehvad det då kan vara", till rustningen vara hågade att bidraga, så "sker det oss i så måtto till synnerligt nådigt behag." ²⁾ Äfven utskrifningen af krigsfolk skedde stundom med mycken hårdhet. Så klagade allmogen i Ångermanland hos Hertigen öfver Sigward Andersson, som blifvit sänd till denna landsända för upprättande af en ny knektefenika, att han "ende bonden af huset utnämde", till svar hvarpå Hertigen dock förklarade, att "honom sådan fullmakt icke var gifven", utan blott den befallning, att han "hvar femte skulle utnämna, dock icke så, att hemmanen blefvo utan åbo, utan kunde vara väl besuttne." ³⁾

Omsorgsfullt vakade Hertigen öfver krigsfolkets bästa och ordningen bland detsamma. Till sina befallningar om dess ordentliga allöning, hvartill man finner anslag företrädesvis lemnas "af tionden, årliga räntan, städslan, taxorna, sakören, skatte- och fodernöts-penningarna, så ock den ränta, som knektarne för deras hemman utgöra böra", glömmar han ej att tillägga påminnelser att "rättvisligen" verk-

1) Adlersparre l. c. 135—141.

2) Reg. Fullmakt för N. N. att draga omkring till alla Adelsmäns Enkor, d. 26 April 1600.

3) Reg. Svar på deras skrifvelse uti Ångermanland, d. 15 Juli 1600.

ställa utdelningen och låta "hvar och en bekomma efter såsom han länge hafver tjenat." Men som i uppgifterna om tienstetiden bedrägerier icke voro sällsynta, så skulle man "granneligen ransaka och utleta, om alla knektar så länge och så många år tjenat hafva, som höfvidsmännen och befälet eller ock de sjelfve föregifvit hafva, det ock hvar och en med sin ed hålla skall", hvarefter "ett visst försegladt Mönster-register af hvar fenika för sig" skulle upprättas och till Hertigen öfversändas ¹⁾. Och emedan "såväl i Finland som på denna sidan i Riket ingen rätt vapentjenst i många förlidne år af adeln för deras frihet och frälse gjord och hållen" var, så sökte Hertig Carl äfven häri åstadkomma en förändring. Till Finland, hvars hela krigsstyrka skulle användas i Lifland såsom "nära der vid gränsen boendes och fast bättre van vid den lägenhet, som der vankar" ²⁾, afsändes Anders Larsson (till Botila) för att "fiiteligen och med all trohet ransaka, huru många hästar, som hvar af adel isynnerhet bör hålla för sina gods och den ränta han ärligen hafver till uppbörd, efter som privilegierna det uttryckligen förmå. Och skall ingen räkna sig under sådan adelig frihet och frälse med mindre än han sin härkomst af adelig stam både af fader och moder eller konungagifne bref bevisa kan. Så skall ock med sådan vapentjenst så hållet varda, att alla de, som frälsemän äro och deras gods under sådan frihet njuta och behålla vilja, som till femton år komne äro, skola af hvarje fyrahundrade mark ränta, som de hafva till uppbörd, efter den värdering, som Privilegierna förmåla, hålla en så god häst, att han väl är värd fyratio mark och än bättre, med vapen och värja å hela lekamen. Den, som ock icke hafver till fyrahundra mark uppbörd, skall icke dess mindre hålla en

1) Reg. Till Johan Derfelt att han mönstrar och afönar Österbottens knektar, d. 11 April 1600; Fullmakt för Anders Nilsson etc. d. 13 April; Till Anders Olofsson, d. 19 April; Fullmakt för Anders Styfwart d. 28 April.

2) Reg. Till Jochim Scheel, d. 31 Mars; Till Mats Larsson (Cruus), d. 16 Juli 1600.

så god häst, om han eljest vill frälse njuta eller göra skatt och skuld som bonde. Är det enkor, som frälsemän egt, och hafver barn, söner eller döttrar, efter deras män, så måge de ock sådant frälse efter lagen njuta; dock hvar dottren gift är i frälse och hafver ärft sin fader, då är hennes man skyldig för hennes del vapentjenst upphålla; hafver hon son, som till femton år kommen är, den bör ock sådan tjenst upphålla, eftersom godsens ränta till, om han eljest frälse njuta vill." 1) För öfrigt innehåller Riksregistraturen för den första hälften af år 1600 nästan för hvarje dag flere eller färre utfärdade ordres från Hertigen om krigsfolkets aflöning 2), om anskaffande af victualier åt detsamma 3), om uppköp af kläde för dess behof 4), om dess utrustning med vapen och ammunition 5), om tillsättande af

1) Reg. Fullmakt för Anders Larsson till Botila, som här tillika utnämnes till "Redmestere" för Finska Adeln's vapentjenst, d. 29 Juli 1600; Jfr Zedel till Adeln d. 23 Juli och Werving l. c. I: 322. Om Adeln's fortfarande motvillighet att fullgöra rusttjensten se Adlersparre l. c. 169—173 ff.

2) Reg. d. 9, 25 Mars, d. 4, 11, 12, 13, 19, 28 April, d. 2, 10, 19, 20, 28 Maj o. fl.

3) Reg. d. 14 Febr., d. 15, 28 April, d. 19 Maj, d. 1, 28 Juni o. fl.

4) Sådant uppköptes från Danmark, England, Wismar m. fl.; betalningen finna vi erlagd dels i koppar och jern, dels i andra landets producter. Sälunda erhöll "en Engelsk Man Wijllem Grijm" i betalning för "en hel hop kläde 167 Skepp. 6½ Lisp. Koppar" (Reg. d. 24 April 1600), några Danska erhöillo "Osmunds och stångjern" (Reg. d. 19 April) och Baltzar Buron, en köpman från Wismar, fick icke blott penningar och jern, utan äfven Oxhudar och smör (Reg. d. 29 Maj). Någon egentlig uniform brukades ej af krigsfolket denna tid, utom af de s. k. Gårds-knektarne, som buro rödt och blått (Reg. d. 1 Juli), färger, som äfven eljest vid vissa högtidigare tillfällen begagnades, såsom t. ex. af de kucktar, som detta år medföljde sändebuden till Ryssland, hvilka skulle vara klädde i "kläde af en färg eller ock till det högsta tu, rödt och blått." Reg. till Abel Eriksson d. 29 Maj.

5) Reg. Till Joen Eriksson, om förfärdigande af harnesk, harneskhattar, rör och läs, stormhufvuden, klingor o. d., d. 7 Jan.; Beställningsbref för en klensmed, d. 12 Febr., Samma mening för Caspar Plåtslagare, s. d.; Jfr Reg. d. 24 Maj, d. 9 Juni. — Om Stycke- och Bysse-gjutningen se Reg. d. 27, 29 Jan., d. 14 Febr., d. 14 Mars m. fl. Om

befäl ¹⁾), om utskrifningar och mönstringar af de särskilta landskapens knektar o. m. d. Såväl i fråga om landtarmén, som flottan finna vi alla befallningar, äfven sådana, som angå detaljerna af det rent ekonomiska, utgå directe från Hertigen ²⁾). Anledningen härtill är närmast att söka i saken af en särskilt öfverstyrelse för flottan och armén ³⁾), men troligen ock i Hertig Carls karakter, som dref honom att vara "i allt personligen ingripande". Ej så sällan gjorde han, isynnerhet om han af någon anledning var förtörnad, med egen hand i de utgående skrivelserna ett kort tillägg, för emottagaren utan tvifvel svårt att dechifrera, men, en gång genomstafvadt, säkerligen icke svårbegripligt ⁴⁾).

Saltpetterbruken, öfver hvilka "öfversta befallningen" tillhörde Ewert von Hattinge se Reg. d. 22 Jan. 1600.

1) Reg. För Mats Eriksson, Krigshöfvidsman i Ångermanland att ärligen bekomma i underhåll åtta och fyratio tunnor spannemål, så länge han i det kall och embete brukad blifver, d. 25 Mars. Jfr Adlersparre l. c. p. 347; Fullmakt för Casten Skade att vara Ryttmästare öfver Tavaste Ryttare i Finland, d. 16 Apr. 1600.

2) Så t. ex. utgingo directe från Hertigen de noggrannaste instructioner icke blott om anskaffande för flottans räkning af kött, fläsk, arter, fisk m. m. d., utan äfven om brygd och bakning. I Reg. d. 4 Febr. 1600 finnes en Fullmakt för N. N. etc., hvori han befalldes till "bryghningh och backningh" för skeppsutredningen använda all den spannemål, som vid Upsala fanns i förråd, "och halfparthen af för:de spannemåll skall han latha mältha i got malt, och den andra halfparthen latha male i miöll och bakass deraf godt skipzbrödh, hvilket skall wäll törkass och sedhan sampt medh malthet hafves tillstädes oförskingret till wijdare beskeedh."

3) Särskilt bör med afseende på arméns angelägenheter anmärkas, att efter Claës Flemings död ingen Riks-Marsk ännu var utnämnd. Anders Lindersson erhöll detta embete först d. 1 Juli 1600. Reg. s. d. Jfr dock äfven Hallenberg, Gustaf II Adolfs Historia, II: 267.

4) Se t. ex. hos Adlersparre l. c. p. 285, 385 och Reg. d. 21 April 1600, der efter en skrifvelse till Carl Carlsson (Gyllenhielm) och Abel Eriksson följer ett tillägg, så lydande:

"Detta Effter:nde med H. F.
N:des eigen hand skreffwit.

Jag hafwer inthet befalet at taga till såsom i wille, uthan när något behöffwes, skole i giöde wäll och fråga oss till, för än i taga till efter

Samtliga trupperna hade erhållit befallning att vara färdiga och samlade på bestämda orter den 15 Juni¹⁾, och skulle de på tåget medföljande knektarne från sina respectiva landskap medföra tre månaders sold, såsom på riksdagen i Linköping var öfverenskommet och beviljadt²⁾. Denna kost, som under namn af hjälpeskatt uttogs öfver hela riket, erlades antingen i "fetaliepartzeler" efter en viss utfärdad ordning eller — och detta var så mycket bättre — i penningar, om någon ej kunde komma sådana "partzeler" till väga, som i ordningen förmäldes³⁾. Utom denna hjälpeskatt, som äfven användes till befästningarnes iordningställande inom landet⁴⁾ och, såsom ofvan sagdt är, uppbars öfver hela riket, äfven i Finland, erhöles från sistnämnde landsända ett betydligt bidrag till krigsomkostna-

ider nässe ingh will och hafve beskedh man ifrån man och hwart till the utgifter ähre anwende, såsom skedde ähre, sedan wij drogo ifrå Stockholm, der rätter ider efter".

1) Reg. Till Thorsten Christoffersson, d. 10 Maj; Till Ch. Some, d. 18 Maj o. fl.

2) Se hos Stiernman l. c. Riksdagsbeslutet i Linköping 7:de mom.

3) Reg. Öppet bref till Landsändarna, d. 17 Maj 1600, hvori Hertigen säger sig hoppas, att denna "hjelpeskattspenning icke skall falla sig sig så besvärlig som J och andre nu sist i Linköping förmente att ske skulle, efter J här af (nl. af den medföljande "Ordningen") väl kunne se, att icke högre vill löpa på en man, som nu sist gjorde en daler i hjälpeskatt, än till 25 öre penningar". Jfr Reg. Till Jost Curtzel, Bo Ribbing m. fl., d. 18 Maj; Till Jacob Koskiäll, d. 22 Maj. Den omnämnda "Ordningen" hafva vi ej påträffat, men i ett bref till Jöns Ulfsson, Reg. d. 28 Juni, uppräknas såsom "fetaliepartzeler" humbla, salt, smör, kött och fläsk, salt fisk, torrisk, malt, mjöl och korn. — Ehuru visserligen svårigheter mötte vid denna hjälpeskattns upptagande, hafva vi dock blott funnit ett exempel på befrielse derifrån nämligen för bönderna och presterna i Eskilstuna län, de förre emot "ännu ett dagsverke till grafven vid Eskilstuna", de senare emot lemnande af 1 häst på 10 prester (Reg. Svar på Broeill Månssons skrifvelse, d. 1 Juni). Dessutom skulle "Ryttare och Knektar, som hemman hafva", för gården vara fria och förskonade. Reg. Svar på Ivar Christerssons skrifvelse, d. 27 Juni 1600.

4) Reg. Till Anders Lindersson, d. 18 Maj. Äfven till skeppsutredningen tog man af denna skatt, enl. Reg. Till Ståthåll:ne på Elfsborg, d. 24 Maj; Till Hans Eriksson, d. 13 Juli 1600.

derna i de sakörespenningar, hvilkas erläggande äfvenledes på Linköpings riksdag blifvit ådömdt alla "prester, borgare, fogdar, skrifvare, länsmän och andre (bönder), som derstädes hållit hästar under ryttarne, antingen med deras söner, mågar eller andre, eller ock med bref och stämplingar låtit sig befinna och bruka emot Hertigen och riket." Till straff för slika förbrytelser skulle presterna afsättas från sina embeten, men de öfrige böta "tredjedelen af allt, det de egde"; andra prester åter, som "sig eljest hafva söndrat ifrån oss och riket och icke velat med oss eniga vara att hålla utöfver Konungens ed och försäkring och annor riksens rätt och urminnes rättighet, de skola vara förpligtade att gifva till straff fem daler penningar för hvarje tio bönder, som de hafva i deras gäld." Slutligen nämnas äfven Tullmedel och Dagsverkspenningar såsom anvisade till krigsfolkets underhåll ¹⁾.

Icke mindre omsorg använde Hertigen på flottans utredning, såsom behöflig dels för truppers öfverförande till krigsskådeplatsen och för understödjande af krigsrörelserna till lands, dels ock för säkerhetens betryggande i Östersjön. Svenska flottan var denna tid i ett temmeligen förfallet tillstånd. En regulier flotta hade Sverige först börjat få under Gustaf I, och under Erik XIV hade densamma egt en lysande period såväl genom sina bragder som genom skeppens antal. Det var det 1563 emellan Sverige och Danmark utbrytande kriget, som föranledde Erik att inom loppet af några få år förskaffa sig en flotta, redan 1565 stigande till 50 större och mindre krigsskepp, "en sådanne väll utrustede skipsflotte, som aldrig tillförene aff Sverige uthlupen är", och följande år bestående af 68 bevärade fartyg, förutom proviant- och ammunitionsskepp. Under Johan III:s tid förlorades till större delen frukterna af de ansträngningar, Erik gjort för bildandet af en Svensk sjömak. Sjövapnet försummades och inga åtgärder vidtogos för dess

¹⁾ Reg. Till Abel Eriksson, d. 10 Maj, Fullmakt för Erik Jöransson, d. 19 Maj 1600.

förkofran, så att vid denna tid Sveriges disponibla flotta både var jmförelsevis fåtalig och i dåligt skick ¹⁾). Hertigen gjorde allt för att för tillfället anskaffa det nödvändiga för utredande af det behöfliga antalet skepp. Sådana byggdes denna tid icke blott i Stockholm, Kalmar, Westervik och Elfsborg, utan äfven vid Gripsholm, Norrköping, Söderköping, Qvickesund, Tälje, Skogbolandet, Eskilstuna, Kungsöhr, Westerås, Nylösse, Thorshälla och i Helsingeland ²⁾), och befallde Hertigen, att arbetet på alla dessa ställen skulle "drifvas med all makt och utan försummelse på det att skeppen måtte med det första och utan något dröjsmål färdiga blifva." ³⁾ Jern, spik o. d. bearbetades för flottans räkning hufvudsakligen vid Ortala och Wettinge ⁴⁾), tjära hemtades ifrån Norrland och Helsingland ⁵⁾), segelväf, lärft, hampväf o. d. dels ifrån Norrland och Helsingland ⁶⁾), dels uppköptes dylikt ifrån Holland ⁷⁾). Dessutom omtalas för flottans räkning särskilda "Repareba-

1) C. A. Gyllengranat, Sveriges Sjökrigshistoria i sammandrag, Första Delen p. 111—174. England egde vid Dr. Elisabeths död 1603 endast 42 krigsskepp. För öfrigt jfr Reg. d. 11 och 13 Sept. 1599 till Carl Carlsson Gyllenhielm, att han tillsäger Hans Claesson att han begifver sig till sjöns med skeppsflottan, nl. emot tolf skepp, som Sigismund hade i Dantzig liggandes tillrustade. Gyllenhielm befalldes att varna Hans Claesson att icke med dem "gifva sig i mangell, med mindre han kan vara dem svaregod" — ordres, temmeligen olika konung Eriks förebräelse till Jacob Baggo 1563, att han "utan tvifvel skulle haft mera lycka och framgång, der som J hade vågat eder åstad och icke varit så mycket rädde."

2) Gyllengranat, l. c. I: 143; Reg. Jan. 1599, d. 2, 3, 4 Febr., d. 7, 8, 25, 27 Mars, d. 19 April, d. 18 Maj 1600. Skogbolandet kallades den halfö, hvarå Skokloster ligger.

3) Reg. Till Abel Eriksson och Johan Märthensson, d. 28 Jan. 1600.

4) Reg. d. 8, 11 Jan., d. 21 Febr. 1600. Wettinge, krut- och styckebruk, beläget i Tyresö socken, Stockholms län, Sotholms härad.

5) Reg. d. 7, 25 Mars.

6) Reg. d. 7, 18, 25, 27 Mars, d. 18 Maj.

7) Reg. d. 24 Maj. Hampa hemtades äfven mycket ifrån Lifland. Reg. Till Carl Hendriksson Horn, d. 22 Maj 1600 och Livon. Till Hertigen från Horn d. 27 Juni 1600.

nor" med sina "Hampspinnare". Skeppsbyggmästare aflönades ganska rundeligen ¹⁾, och äfven om skeppstimmermännens tillräckliga och ordentliga aflöning var Hertigen mån. Dessa timmermän voro dels sådana, "som arbetade för dagslön", hufvudsakligen från Norrland, och aflönades "vecka efter vecka", dels årstimmermän ²⁾. För flottans bemanning, för hvilken det mot årlig lön för beständigt antagna sjöfolket ej var tillräckligt, skulle utskrifning ske "dels i alla uppstäder det mesta sjöfolk, som der kunde vara att bekomma", dels i "alla sjöstäder i Östergötland och Småland", vidare i Helsingland ³⁾ och i Finland, från hvilken sistnämnda ort allt det sjöfolk både i städerna och skärgården, som tillföre hade på skeppen brukade blifvit, skulle för flottans bemanning sändas till Stockholm ⁴⁾. Men då genom dessa utskrifningar, ehuru ganska noggrannt och strängt verkställda ⁵⁾, ett tillräckligt antal sjöfolk ej kunde anskaffas, fylldes bristen medelst värfning, i det man lät "omslå och utropa, att alla de, som lust och vilja hafva att låta bruka sig för tillbörlig hyra, skola rede betalning derpå straxt bekomma." ⁶⁾ Proviant skulle, såsom vanligtvis denna tid, intagas för tre månader. Huru stor den Svenska flottan för ögonblicket var, kunna vi ej med bestämd visshet uppgifva, men säkert är, att skeppens antal be-

1) Reg. Öpen Befalning för Johan Hällender Skeppsbyggare, d. 1 Juli 1600. Enligt denna fullmakt skulle han i årlig lön erhålla 50 daler samt dessutom 80 t:er spannemål, 10 oxar, 10 får, 1 t:na smör och en gård "qvitt och fritt frå alla åhrliga utlagor."

2) Reg. Till Abel Eriksson och Johan Märthensson, d. 28 Jan., Till Abel Eriksson, d. 14 Febr. 1600.

3) Reg. Svar till Carl Carlsson Gyllenhielm, d. 25 Mars 1600.

4) "Zedell" i Hertigens bref till Jochim Scheel, Reg. d. 24 Mars.

5) Reg. Öpet bref för Borgerskapet i Westerås, d. 28 Mars 1600. "Wi hafve nådigast efterlätit, att för:de Westerås stad skall härefter vara fri och förskonad för knekteutskrifning, men när något folk behöfves utnämnas till Båtsmän att bruka på skeppen, då skola de såväl af den staden som andre vara skyldige att låta sig bruka för tillbörlig lön och hyra."

6) Reg. Till Carl Carlsson, d. 4 April 1600.

tydligt förminskats under Johans och Sigismunds regeringar ¹⁾).

Flottans Öfverste-Amiral eller Riks-Amiral var Jochim Scheel, som dock, efter att föregående år hafva medföljt Hertig Carl till Finland, derstädes kvarstannat i egenskap af Ståthållare i Åbo ²⁾. Emedlertid var högsta befälet öfver flottan i Sverige anförtrodt åt Carl Carlsson Gyllenhielm, "Amiral och Krigsöfverste uti Södermanland och Östergötland." ³⁾ Dennes närmaste män voro Under-Amiralerna Hans Claesson Bjelkenstierna och Jakob Gottberg ⁴⁾, hvarjemte öfver en afdelning af flottan, som låg vid Elfsborg, Ståthållaren derstädes Knut Kijl var till Amiral förordnad ⁵⁾.

Den vid Elfsnabben stationerade flottan fick den 13 Mars ordres att hålla sig "segelredhe thet första isen skjuthet", emedan den, såsom "närmast till sjös förhanden", borde först gå ut ⁶⁾. I början af April förnyades befallningen till Gyllenhielm och Bjelkenstierna att med all makt drifva på, att de skepp, som voro liggande i Elfsnabben, måtte med alla delar tillrustade blifva det första möjliga, så att de ändtligen måtte snart komma till sjös, emedan underrättelse hade ingått, att de Polska skepp, som efter

1) Jfr Gyllengranat I. c. I: 173 och Dalin, Svea Rikes Historia III: 2: 485. Inalles 35 större och mindre fartyg hafva vi funnit namngifna såsom deltagande i Svenska flottans rörelser under år 1600. Reg. d. 28 Jan., d. 19 April, d. 3, 18 Maj, d. 29 Juni, d. 2, 17, 18, 19 Juli, d. 6, 18 Aug., d. 10 Sept. 1600.

2) Stiernman, Svea och Götha Höfdingeminne II: 379, Werving I. c. I: 345 not a., 466; Reg. Instruction etc. för Axel Ryning och Jochim Scheel, d. 8 Nov. 1599.

3) J. A. Messenius, I. c. II: 2.

4) Reg. d. 13 Mars 1600, Fullmakt för Hans Claesson, att han Under-Amiral på den skeppsflottan, som ligger i Elfsnabben, vara skall. S. D. Samma mening för Jakob Gottberg på alla skepp, som i Nyköping ligga.

5) Reg. d. 27 Mars 1600, Öppen fullmakt för Knut Kijl att blifva Amiral på några skepp, som ligga vid Elfsborg. Jfr Stiernman I. c. II: 46.

6) Reg. d. 13 Mars I. c.

det misslyckade, förut omnämnda, försöket emot Elfsborg föregående året under Johan Gyllenstierna öfvervintrat i Köpenhamn, med det första möjliga ämnade begifva sig derifrån till Danzig och att Lybeckarna utrustade tolf örlogsskepp för att dit convojera dem. Särskilt fick Gyllenhielm dessutom befallning att låta arresteras och anhålla alla de Lybeckska skepp, som befunno sig i Stockholm och rikets öfriga sjöstäder till straff för den beställsamma hjälpsamhet, som den mäktiga handelsstaden bevisat Sigismund ¹⁾).

I medlet af April månad började skeppsutredningen afslutas både vid Elfsborg ²⁾ och vid Stockholm och Elfsnabben. Till detta sistnämnda ställe, der tre skepp, Förgyllda Lejonet, Flygande Hjorten och Hvita Falken lågo till alla delar färdiga och ett fjerde, Tre Kronor, i det närmaste rustadt, skulle alla de vid Stockholm liggande skepp, som voro i ordning, "Morianen undantagandes", med första möjliga vind begifva sig ut. De skulle dit beledsagas af Gyllenhielm sjelf på Amiralsskeppet Wasen och Bjelkenstierna på Under-Amiralsskeppet Svarte Ryttaren. Till "Skeppare" på Amiralsskeppet utnämnde Hertigen sjelf Söf-ring Stensson, men "de andre Capitener" skulle Gyllenhielm förordna "af dem, som der kunna förhanden vara, efter vi, skrifver Hertigen, icke veta, hvilka som tillstädes äro eller ej." Tillika skulle, emedan omkring 200 "bysseskytter" för flottan behöfdes utom dem, man redan hade, sådane af Arklimästaren Erik Jonsson tills vidare ur knektefenikorna utskrifvas, hvarvid han dock erinrades att "icke utnämna många från en fenika, utan blott några ifrån hvarje, att mantalet på knektarna icke måtte synnerligen blifva förminskadt." ³⁾

1) Reg. Till Carl Carlsson, d. 4 och 11 April.

2) Reg. Till Anders Lindersson, d. 18 April.

3) Reg. Till Carl Carlsson, d. 19 April. Ännu i början af Maj hade emellertid Gyllenhielm ej låtit flottan afgå till Elfsnabben, såsom han föregaf, af brist på fetalier. Hertigen blef häröfver förtörnad och låter Gyllenhielm veta sin "mening, att det, som de nu ligga och förtära der vid bryggan, dermed kunna de väl uti skären behjelpa sig till dess de

De ofvannämnde "Polnische fribytarne" hade emedlertid ifrån Köpenhamn afseglat till Lybeck, innan ännu Gyllenhielm ens hunnit med sina skepp komma ut till Elfsnabben. För detta sitt dröjsmål fick han ock af Hertigen uppbara förebråelser, hvarjemte han befalldes att icke låta några köpmansskepp löpa ut förr än örlogsflottan kommit till sjös, på det ej de Polske måtte få någon kunskap om, "hvad vår skeppsflotta lider och derigenom sedan fatta mod och ställa kosan åt Danzig." 1). Vidare skulle "sju af de smärste skeppen" skyndsamligen göras klara för att med de Svenske sändebuden afgå till Narva 2). Två skepp, Räfven och Hanen, skulle under befäl af Didrik Schermez von Rostoch 3) begifva sig åt Kalmarsund och efter att der hafva förenat sig med Stjernan och tre andra skepp gå till sjös "till att förnimma, om de Polnische utliggare, som i förlidne höst voro utsände ifrån Danzig, äro uti sjön och om de något fiendtligt akta sig företaga emot Sveriges Rike och dess undersåter." Till Reval beordrades d. 10 Maj åtta skepp under Gottbergs befäl att öfvervaka förbudet för Lybeckarna att der drifva handel, en expedition, som dock tyckes blifvit antingen helt och hållet inställd, eller ock ganska hastigt utförd 4), ty redan den 24 i samma månad emottog Bjelkenstierna befallning att i egenskap af Amiral jemte Under-Amiralen Gottberg 5) begifva sig med den ännu vid Elfsnabben under väntan på vind qvarliggande flottan "sö-

mera undsättning bekomma. Oss tyckes ock, att den, som hafver öl och bröd, kött och fläsk, smör och gryn, han kan väl hålla lifvet uppe med och stilla hungern, fast om han än icke alltid bekommer fisk," Reg. Svar på Carl Carlssons skrivelse, d. 2 Maj 1600.

1) Reg. Till Carl Carlsson, d. 6 Maj.

2) Reg. Till Carl Carlsson, d. 30 April, d. 6 Maj.

3) Reg. Instruction för D. S. v. Rostoch, d. 3 Maj, hvari det heter: "Och skall han och de andre icke tillfoga några, ehvad de äro Lybske, Danske skepp, Rewelske eller andra, någon skada på folk, skepp eller gods, vid straff tillgörandes" etc.

4) Livon. Till Hertig Carl från Jakob Gottberg, d. 19 Maj.

5) Reg. Fullmakt för Hans Claesson, d. 24 Maj; s. d. Fullmakt för Jakob Gottberg.

derut" för att förhindra allt "sådant fiendtligt förehafvande, som härtill emot oss och riket och mången oskyldig handelsman är brukadt vordet och hålla sjön ren, och der så händer, att han uti sjön öfverkommer någre af Konungens i Polen utliggare eller andre, som oss och riket fiendtligen mena och någon skada tillfoga vilja, då skall han sådant deras uppsåt förhindra och med lif och blod afvärja. Men eljest skall han ingen något mehn, förfång eller skada tillfoga, utan sig emot hvar och en fredligen förhålla och särdeles taga sig till vara, att han icke uti de Danske hamnar något angrepp gör, med mindre än så kunde ske, att han med fienderna uti öppna sjön komme till mangels och in på de Danske strömmar honom förfölja skulle, då må han i sådant fall göra sitt bästa, och efter de Lybske ännu icke hafva förklarar sig, om de vilja förlika sig med oss för den hån, spott och skada, som de oss och riket hafva tillfogat, och tiden nu förlupen är, inom hvilken de sig emot oss förklara skulle och vi dem vår fria säkerhet hafva tillsagt, derföre så skall han anhålla så många Lybske skepp, som han uti sjön öfverkomma kan och af dem ett eller tu släppa, som löpa till Lybeck och gifva tillkänna, att de skola vara förtänkte till att förlika sig med oss och riket, eljest så vilja vi göra annat till saken. Men af godset samt hvad annat som på skeppen finnas kan, det skall han icke till det ringaste förskingra vid högsta straff och onåd, utan hålla det mindre med det största tillstådes oförryckt tills vidare. Sin resa skall han taga härifrån åt Bornholm, och när han sig på det farvattnet någon tid hafver förhållit, då skall han hålla sjön emellan Danzig och Öland, och hvad tidningar som han bekommer, derom skall han låta oss förnimma."

De båda amiralerna afseglade och gingo ända till "red-den vid Lybeck", der de höllo ett sammanträde med Lybeckarne, som lofvade att till den 20 Juli, "om vinden fogade", infinna sig i Stockholm och med Hertigen ingå förlikning, äfvensom att arresteras alla de Polska skeppen, som i Lybeck qvarlåg, och ej släppa dem derifrån förrän saken

efter lag och rätt blifvit afgjord ¹⁾. Efter väl förrättadt ärende återvände de från Lybeck till Kalmarsund, dit de "med behållen resa" ankommo d. 1 Juli ²⁾. Der åtskildes de. Bjelkenstierna med fyra skepp, Engelen, Draken, Pelikanen och Björnen, och så många knektar, som på dessa "nödtorfteligen" behöfdes, begaf sig åter till Elfsnabben, der skeppen skulle tills vidare förblifva liggande och krigsfolket hemförlofvas. Gottberg skulle deremot med de öfriga skeppen qvarstanna i Kalmarsund och der invänta en förstärkning af fem skepp från Elfsborg, hvilka under Knut Kijls och Söfring Jönssons befäl blifvit befallda att derstädes (i Kalmarsund) med honom förena sig ³⁾. Emedlertid skulle han hemförlofva de knektar, som hittills följt honom, och intaga ny besättning från Öland och häraderna "näst om Kalmar". Derjemte skulle han alltid hafva "tu eller tre, eftersom lägenheten tillsäge kan, af de små skeppen till sjös att förnimma, hvilka nyheter ute på sjön kunde

1) Reg. "Zedel af Herrens egen hand" i öppet bref till Knut Kijl, d. 2 Juli 1600.

2) Reg. Svar på Hans Claessons och Jakob Gottbergs skrivelse anlangandes de Lybske, d. 17 Juli.

3) De fem skeppens namn voro Scipio, Hector, Herkules, Svanen och Danske Mannen. Reg. Memorial d. 1 Juli; Till Ståthållarne på Elfsborg, d. 29 Juni; Fullmakt för Knut Kijl, d. 30 Juni. — Vid passagen genom Öresund skulle dessa skepp "sättia och skjuta Svensk lössen, och sedan gifva sikh hoss Slottzherren ahn, att the ähre af oss beskeede til att löpe ätt Stockholm och Nykiöpingh, Hvar thette då bliffwer them efterlathet, Szå skola the löffta ancharen och löpa fortt, Men förwägras them, då skola the swara, att H. K. M:dt tilförännde hafwer swaratt H. F. N. then tid H. F. N. beswärade sikh therföre the Pälenske frijbyter at wara dcregiennem slupne, att H. K. M:ts strömer ware frij, för hwar man, och förthenskuldh förundrar hvarföre H. F. N. bliffwer nu förmentt att låtha sina skip löpa ther egiönnom, althenstund sådant ähr blifwit cfterlathet uthi ett sådant fiendtligt förehafvande som dhå förhanden hades, och hwar thet inthet hielpe kan, dhå skole the löpe på tillbaka igien." Reg. Zedel i Anders Lindersson bref d. 24 Maj. Söfring Jönsson (till Geddenäs, se Stiernman, l. c. II: 48 ff.) kallas Under-Amiral både i ofvannämnde "Memorial" af d. 1 Juli och i brefvet till Ståthållarne på Elfsborg d. 29 Juni.

vanka. Fetalic skulle han erhålla genom Ståthållaren i Kalmar, Hans Eriksson (Ulfsparre), af "hjelpeskatten, årliga räntan eller hvad han annars kunde komma till väga ¹⁾. Sedan eskadern sålunda blifvit i ordning och förstärkningen ifrån Elfsborg anländt, afgick denna "Sveriges Rikes Skeppsflotta" utåt Östersjön. Enligt gifna ordres ställde Gottberg kosan först åt Riga, der han skulle öfverlemna till Borgmästare och råd en skrifvelse ifrån Hertigen samt "beflita sig att förnimma, huru de Rigiske voro till sinnes, om de neutraliske vara ville och ingendera parten bifalla eller ock de sig något fiendtligt emot detta rike företaga ville. Och eftersom de Rigiske i många år, skrifver Hertigen, varit oss såväl som detta rikets undersåter en stor summa penningar skyldige, hvilken både med intresse och omkostnad på så många år sig till en ansenlig summa belöper, så skulle han fråga dem, om de förbemålde summa penningar till att vederlägga tillsinnes voro eller ej. Och hvar han nu förnimmer, att förbemålde Rigiske till all god vänskap, frid och enighet äro benägne, då skall han dem icke något våldsamligen tillfoga antingen med arrest eller annat på deras skepp eller gods, utan hellre hvar nöden så kräfver och de Rigiske det begärandes varde med all möjelig flit dem försvara och beskydda i allt det, som kan lända de Påfviskes tyranniske förhafvande, som de genom sådant onödigt krigsväsende gerna ville upprätta och på banan föra, till afbräck och förhindring. Hvar deremot så är, att de Rigiske icke så till sinnes äro, utan något fiendtligt emot oss och detta rike yppa och företaga vilja och med de Polska ständerna sig delaktige göra, oss till att förfölja, då skall han deras skepp och gods, ehvar de anträffas kunna, arrestera och anhålla och med största möjliga flit hjelpa till dem att förfölja och det tillfoga, som den ene uppenbare fienden den andra göra och tillfoga bör." ²⁾

¹⁾ Reg. Till Hans Claesson, d. 17 Juli; Till Jakob Gottberg, d. 12 Juli; Till Hans Eriksson, d. 13 Juli.

²⁾ Reg. Fullmakt för N. N. Capiten etc., d. 16 Juli 1600.

Sålunda hade flottan redan en god tid varit i rörelse, innan ännu några följder omtalas af arméns utrustning. Härmed gick det också trots Hertigens ansträngningar ganska långsamt. Redan tidigt på våren, såsom förut är nämndt, var den 15 Juni bestämd till samlingsdag för de särskilda landskapens Hofmän och Knektar, som i tåget till Estland skulle deltaga. Till "General-Öfverste" för allt krigsfolket i Lifland, "såväl det, som nu allaredan der i landsändan är, som det ock härefter tillkommandes varder", utnämndes Carl Carlsson Gyllenhielm och honom till hjälp och biträde Krigsöfverstarne Hans Bengtsson¹⁾ och Johan Derfelt²⁾. Gyllenhielm fick först befallning att medtaga två fenikor, lydande under Nils Bengtssons och Staffan Mickelssons befäl, samt "af den hjälp, som nu af Upland utgjord varder, särdeles af de härader, näst Stockholm liggå, så mycken fetalie, som på tre månaders tid kunde belöpa sig" på förenämnda knektar; men detta ändrades straxt derefter så, att han "nu i förstone" skulle taga med sig Erik Bengtssons och Carl Birgerssons fenikor och med dessa oförtöfvadt öfvergå till Finland, derifrån medtaga ytterligare två fenikor och med dessa trupper så snart som möjligt öfvergå till Lifland.

Med sådana ordres afseglade Gyllenhielm öfver Finland till Estland och ankom till Reval den 19 Juli. Hertigen lofvade att inom kort komma efter³⁾. De trupper, som skulle medfölja honom, höllo ock nu som bäst på att samlas. Trupperne från Westergötland och Östergötland skulle möta i Stockholm⁴⁾, Smålandsknektarne under Christian Some skulle embarkera i Westervik och gå Hertigen till

1) Se Werving l. c. I: 462.

2) Stiernman l. c. II: 380. Reg. Fullmakt för Carl Carlsson, den 9 Juni 1600.

3) Reg. Till Carl Carlsson, svar på hans skrifvelse, d. 29 Juni.

4) Reg. Till Thorsten Christoffersson, d. 10 Maj; Till Olof Bosson att med 2 Westgötafenikor möta i Stockholm, af hvilka den ena skulle tåga genom Wassbo och Nerike "och så vidare landvägen åt Stockholm", d. 19 Maj, d. 18, 21 Juli.

mötes till Furusund ¹⁾), krigsfolket från Norrland under Påfvel Jöransson skulle från Gefle möta vid Åland eller Helsingfors ²⁾), två fenikor från Österbotten skulle Befallningsmannen derstädes Augustinus Larsson "blifva följaktig till Finland" Hertigen till mötes ³⁾), hvarjemte för Finska krigsfolket, som alltsammans, "både ryttare och knektar", skulle medfölja till Lifland, i allmänhet gällde den befallningen, att "låta sig vid sjökanten tillstädes finna." ⁴⁾ Iluru stor den krigsmakt var, som Hertigen nu lät till Lifland öfverföra, är så mycket svårare att bestämma som vi ej på densamma i oss tillgängliga originalhandlingar påträffat någon uppgift, och författare af denna tids historia dels alldes icke uppgifva den ⁵⁾), dels i sina uppgifter, utan omnämmande af sina källor, vexla emellan 30,000 och 9,000 man ⁶⁾). Detta sistnämnda antal anse vi dock komma verkligheten ganska nära ⁷⁾).

Till Stockholm hade emedlertid på Hertigens kallelse i

1) Reg. Till Christian Some, d. 19 Maj 1600.

2) Reg. Till Påfvel Jöransson, d. 19 Maj 1600.

3) Reg. Fullmakt för Augustinus Larsson, d. 12 Juni.

4) Reg. Bref till Johan Bengtsson, Jesper Andersson och Johan Derfelt, att de med deras knektar möta H. F. N., d. 12 Juli; s. d. Fullmakt för Mats Larsson (Cruus); Minnes-Zedel för Mats Larsson till Hariewalla (Harfvilla, jfr Stiernman l. c. II: 426, 467), d. 16 Juli.

5) Werving l. c. II: 25, Dalin, Geijer.

6) E. M. Fant, Utkast till Svenska Historien II: 136 uppgifver 30,000; Rùhs, Svea Rikes Historia (IV: 30.) 9,000; jfr Hjörn l. c. p. 382.

7) Sammanföra vi alla de trupper, som vi uttryckligen på olika ställen funnit uppgifna såsom beordrade att medfölja till Lifland, och dervid beräkna hvarje fenika till 400 man (enligt Reg. d. 19 Maj 1600 till Christian Some och Olof Bosson) och hvarje Ryttafana till 300 man (enl. Reg. d. 11 Aug. 1599: Instruction för Carl Carlsson, och Ordningen af d. 8 Jan. 1602) så få vi ett antal af 6,300 man fotfolk (en fenika under Esked Lindersson uppgifves särskilt till 300 man i Reg. d. 14 Aug. 1600) och 3000 ryttare, Adelns rusttjänst oberäknad, som dock säkerligen var mycket obetydlig. Summan blifver således föga öfver 9,300. Härtill kommer, att Hertigen följande år från Reval påbjöd en allmän utskrifning i Sverige och Finland af "friskt folk, som de andre, hvilka här hela året hafva varit, förlossa kunna", nämligen ifrån

medlet af Juli månad samlats ett möte af "gode herrar och män af adel och andre." 1) För dessa tillkännagaf Hertigen sin afsigt att personligen med en hop af rikets krigsfolk begifva sig öfver till Lifland, "icke i fiendtlig afsigt emot Polackarne eller eljest, utan till befordrande af den pågående underhandlingen med Ryssarne om stadfästelse på fredsfördraget och till försvarande af Sveriges befästningar der i landsändan, om de Poler något fiendtligt deremot eller ock eljest sig våldsamligen in på H. F. N. och Sveriges krona nödga och tränga ville." Dock önskade Hertigen förut inhemta ständernas råd och betänkande i saken, om dem syntes vara nödigt och nyttigt, att H. F. N. i egen person sig derhådan skulle begifva eller ock icke, eller hvilket nyttigare kunde vara, antingen att H. F. N. blefve hemma eller begåfve sig dit. Om nu Hertigen sjelf drog dit öfver med sitt krigsfolk, så önskade han veta, "om de af adeln och andre, som H. F. N. beordrat med sig, ville blifva H. F. N. godvilleligen följaktige eller ej, så ock om de hemma varande ville vara hans tillförordnade gode män i landsändarne, på befästningarne och i ämbetena biståndige, hvar

Småland	1000.
Wester- och Östergötland	1000.
Södermanland, Nerike, Wermland, Dal, Wassbo och Walla härad	1000.
Westmanland och Dalarna	1000.
Upland och Trögden	1000.
Helsingland, Gestrikland, Ångermanland och Medel- pad	1000.
Öster- och Westerbotten	1000.
Finland	2000.

S:a 9000.

Reg. Till N. N. att låta förkunna de öppne bref uti landsändarne om krigsfolk och fetalie till deras behof, d. 3 Maj 1601. Jfr Adlersparre I. c. p. 195 och Reg. Svar på Jöran Erikssons m. fl. skrifvelse, d. 19 Juni 1601.

1) Angående detta möte finnes väl icke i R. A. tillräcklige materialier för att bestämma, huru det var sammansatt; men då propositionen är ställd "till de gode herrar och män af adel och andre" samt endast Adels svar finnes, är ingen anledning att anse det för en allmän riksdag.

något buller eller uppror, antingen inbördes eller eljest, sig yppa och tilldraga kunde i H. F. N:s frånvaro, samt hvad hjelp han från Sverige kunde hafva att förvänta, om han tilläfväntys med allt krigsfolket vintern öfver landet och befästningarne till försvar blifva måste", och slutligen, "om ständerna icke ansåge nödigt och rådsamt, att H. F. N. i egen person skulle deltaga i tåget, hvilka de då tyckte bäst bruklige och tjenlige vara, en eller flere, både att förestå krigsfolket och eljest att beställa om de saker, som der i landsändan nödige och nödortfige vara kunde ¹⁾.

Till svar härpå förklarade ständerna sitt fullkomliga gillande af det tillärnade tåget såsom "alldeles nyttigt och af nöden, rikets befästningar och gränser till försvar såsom ock till ett fullkomligt beslut på den evigvarande freden Sveriges krona och Ryssen emellan", men om H. F. N:s egen person kunde de icke tryggeligen tillråda, i betraktande deraf, att man ännu icke "fullkomligen visste, huru Polackarne kunde vara till sinnes, och der H. F. N. ännu oftare skulle sätta sin person i någon fara, såsom ofta tillförne händt är, uppå hvilken näst Gud hela Sveriges kronas och allas yttersta välfärd hänger, syntes icke rådligt vara, helst man icke heller rätteligen visste, hvad god grannsämja man hos andra sina nabor kunde hafva till att förmoda. Så är här ock att frukta, att här inrikes ännu till äfventyrs kan finnas något ogräs vara öfverblifvet, som i H. F. N:s frånvaro kan understå sig något buller att begynna. Om derföre de viktiga ärenden på den Lifländska sidan utan Hertigens personliga närvaro der kunde uträttas, syntes det rådligt vara, att H. F. N. härmed förskonades. Dock ställdes allt detta till H. F. N:s eget af Gud välbegåfvade betänkande, och skulle Ridderskapet, såframt H. F. N. ändtligen sjelf måste taga sig denna resan uppå, af öd-

1) Reg. På desse efterskrifne ärender begärer den Högborue Furste och Herre Herr Carl, Sveriges Rikes Regerände Arslurste, Hertig til Södermanland, Nerike och Wermland, att de gode Herrar och Män af Adel och andre, som på denna tid här i Stockholm församlade äre, ville gifva H. F. N. deras rådsamma betänkande och svar tillkänna, d. 13 Juli 1600.

mjukt, troget och rättrådigt hjerta hafva dertill önskat Guds den Allrahögstes rundeliga välsignelse och sig hörsamligen efterrätta, hvad dem af II. F. N. kunde blifva befaldt, och skulle II. F. N. näst Guds hjälp icke finna fel eller brist hvarken här hemma eller derborta." Med afseende på krigshärens möjliga bortovaro under vintern begärde ständerna, att i hvar landsända af vissa tillförordnade personer måtte i tid blifva handladt derom, hvad undersåterne kunde dragligast vara, ty utan hjälp och undsättning kunde de väl besinna, att II. F. N. icke kunde vara. Skulle åter Hertigen blifva hemma, ställde de till hans eget nådiga välbehag att bestämma, hvilka personer han sjelf ansåg mest tjenliga att förestå krigsfolket och den landsändan, i den fullkomliga förhoppning, att "eho II. F. N. täcktes det tillbetro, skulle man sig derutinnan icke förvägra utan II. F. N:s vilja dermed såväl som i allt annat hörsamligen efterrätta". I afseende på de två män, som han redan tillförordnat i Estland, nämligen Carl Hendriksson Horn öfver landet och Carl Carlsson öfver krigsfolket, kunde ständerna intet annat finna, än att både voro dugliga män, som skulle sina ämbeten väl förestå ¹⁾).

Efter detta svar, som ej rubbade Hertigens beslut att sjelf medfölja sina trupper till Estland utan afseende på allt omak och besvär, som dermed kunde vara förenadt, tog Hertigen afsked af ständerna med en förmaning till samdrägt och enighet och framför allt "att aldrig låta sig ifrån Guds klara och rena ord till den villfarande påfviska läran förföra eller främmande herrskap tåla", utan troget hålla sig till de näst föregående årens riksdagsbeslut och i allt visa trohet och lydnad ²⁾).

Samtidigt utfärdade Hertigen fullmakter för dem, som under hans frånvaro skulle vara Ståthållare på rikets fäst-

1) Ridderskapets och Adelsns svar på Hertig Carls proposition, Stockholm d. 19 Juli 1600; finnes bland Acta Historica i R. A.

2) Werving I. c. II: 25.

ningar ¹⁾. Till Riks-Marsk, "att han näst Hertigen öfverste befallningen öfver allt rikets krigsfolk både Hofmän och Knektar hafva skall", utnämndes Anders Lindersson till Restad, Ståthållare på Elfsborg ²⁾. Slutligen aflet Hertig Carl den 30 Juli en skrifvelse till undersåterne ³⁾ i hela riket, i hvilken han, liksom förut för ständerna, förklarade, att han funnit sig föranlåten att personligen öfvergå till Lifland "icke i den akt och mening att något fiendtligt emot någon företaga, utan först till att förnimma, huru med den korskysningen och stadfästelsen blifva kunde på den evärdeliga fred, som emellan Sverige och Ryssland var upprättad, med hvilken ännu icke var kommet till fullkomligt beslut, så ock eljest till att förnimma om den orätt, som Sveriges krona på dess egendom i dessa landsändar är vederfaren både af dem, som sig utan lag och rätt kronans egendom tillegnat hafva, så ock af andre, och eljest förhjelpe hvar ock en till det, som lag och rättvist kan vara, och i så måtto genom vår personliga närvaro komma allting der i landsändan uti rätt och godt skick och lag igen eftersom det på denna sida, Gud dess lof, i det närmaste skedt är." Härjemte tillade han en kraftig uppmaning till redligt motarbetande af alla de Påfviskes stämplingar och till upprätthållande af den ordning och frid, hvartill landet nu ändtligen kommit. Dagen efter denna skrifvelses utfär-

1) Reg. d. 16 och 17 Juli. Befälhafvare för de trupper, som icke skulle medfölja till Lifland, hade redan förut blifvit förordnade, Reg. d. 18 Maj.

2) Öpen fullmakt för Anders Lindersson att blifva Riksens Marsk, såsom ock hafva befallningen utöfver Rikets krigsfolk i H. F. N:s frånvaro, Reg. d. 1 Juli 1600. — Äfven i afseende på "Cammersakerna" och Handeln i Stockholm utfärdade Hertigen vid sin afresa särskilta instructioner att under hans frånvaro tjena till ledning, Reg. d. 3 Aug., dat. Furusund.

3) Reg. Öppet bref till alla landsändar, huru de sig uti H. F. N:s frånvaro förhålla skola, d. 30 Juli 1600. Ett annat bref: Till alla Befallningsmän, huru de sig uti H. F. N:s frånvaro förhålla skola, utfärdades d. 29 Juni, något kortare, men i öfrigt af samma innehåll. Reg. d. 29 Juni.

dande, d. 31 Juli, lemnade Hertigen med hären och flottan Stockholm och anlände till Reval d. 9 Aug. 1).

Innan vi öfvergå till skildringen af de händelser, som blefvo en följd af Hertig Carls ankomst till Estland, vilja vi öfverblicka det närvarande tillståndet i denna provins samt redogöra för de framsteg, Hertigens sak gjort under den tid, som förflutit efter Narvas förut omtalade öfvergång.

Om Sveriges ställning i allmänhet vid denna tid med sanning tecknas af Hertig Carl sjelf, då han bittert beklagar sig öfver "all den vedermöda och obestånd, som nu för handen är, dermed inbördes oenighet och blodsutgjutelse är uppväckt, lag och rättvisa nedertryckta, land och folk i grund förderfvade och rikets ränta och uppbörd förskingrade" 2), så gällde detta ännu vida mera om den del af riket, som utgjorde skådeplatsen för det krig, med hvilket vi här sysselsätta oss. Tillståndet i Estland var nämligen vid denna tidpunkt enligt samtida öfverensstämmande vittnesbörd synnerligen beklagansvärdt. Redan vid den tid, då detta land införlifvades med Svenska kronan, var det af inre slitningar och yttre strider utmattadt och försvagadt, och under de snart fyratio år, som denna förening varat, hade de beständiga

1) Hertig Carl åtföljdes af sin gemäl, sin son Gustaf Adolf, sin brorson Hertig Johan af Östergötland, sin dotter Katharina och sin systerdotter Margaretha (Jfr Girs, Johan III:s Chrönika, Tab. I). Dessutom nämnas särskilt bland hans följeslagare Grefvarne Maurits Stensson Lejonhufvud (Jfr Stiernman l. c. I: 164, 180, 197) och Magnus Brahe (l. c. II: 312) samt Hertigens Råd Friherre Nils Thuresson Bjelke (l. c. I: 274, 331) och Ludbert Cawer (l. c. I: 109 och Rosenhane, Svea Rikes Rådslängd, V Afd. p. 4). Hertigens färd gick genom Furusund, Ålandsskären, Korpeström, Jungfrusund till Hangö-udde (d. 6 Aug.), vidare genom Hästösund till Elgö (? Alglu, Alglosund, Alegresund, Alegrod), der man låg stilla d. 7 och 8, hvarefter öfverseglingen till Reval med god vind skedde d. 9 Aug. Jfr Reg. 31 Juli—9 Aug. och "Almanachs-anteckningar för år 1600 af en Tysk tjensteman i Kon. Karl IX:s Kansli, förut i likartad egenskap anställd hos åtskilliga Tyska Furstar" (i Kongl. Biblioth. i Stockholm författaren delgifne af E. O. Amanuensen derstädes Magister Wieselgren).

2) Reg. "Tänkesedel" i bref till Finska Adeln, d. 28 Sept. 1599.

krigen med Ryssland ingalunda kunnat bidraga till upphjelpande af ställningen. Tvärtom hade jemte dessa krig pest och hungersnöd flera gånger härjat landet. Under sådana förhållanden var det visserligen för inneväarne en stor tröst och lättnad att med orubbade privilegier åtnjuta en frihet och sjelfständighet, vida skilda från det tvang och förtryck i politiskt och religiöst hänseende, som den Polska andelen af Lifland var underkastad; men detta kunde icke hindra, att då landet nu åter, efter en kort tid af lugn och hvila, blef skådeplatsen för ett nytt krig, klagomal från alla håll hördes öfver det herrskande eländet. Under de få år, som förflutit efter fredens afslutande med Ryssland, hade den olyckliga ställningen i Sverige icke medgifvit att i någon mån bidraga till botande af de skador, Estland lidit genom det långvariga kriget. Också rädde der nu öfverallt en stor brist; öfverallt herrskade oordning, svek och bedrägeri i förvaltningen, otrygghet och osäkerhet bland befolkningen samt vankelmod, tvekan och misstänksamhet i alla sinnen. De skrivelser, Peder Stolpe från Narva aflät till Hertigen, lemna ganska omständliga bidrag till skildringen af tillståndet i landet. Redan i Nov. 1599 beklagar han sig öfver det ringa förråd, som i Narva fanns till krigsfolkets underhåll. Redan före hans ankomst dit hade fogdarne från de underlydande slottslänen levererat största delen af den årliga räntan till underhåll af slottet och af det krigsfolk, som före befästningens öfvergång innehafvt densamma. Slottets årliga ränta var också högst obetydlig, ty den var till större delen bortförlänad, och i följd deraf kronans bönder, såsom varande ganska få, högligen betungade. Af stadens borgerskap var ingen synnerlig hjälp att vänta, ty "der var ringa mantal och stor fattigdom hos mesteparten af inneväarne". "Med stor nöd och besvär" hade de "uti åtskilligt och mångahanda slags mynt försträckt ett hundra daler — och kunde man dem nu i förstone icke vidare besvära, ty de äro mäkte ömme" ¹⁾). Stolpe visste

1) "Borgerskapet här i Narva hafver mig sin arma lägenhet och tillstånd med stor besvärning tillkännagifvit, huru som deras näring, handel

"ingen rad" att tillfredsställa krigsfolket, som dagligen öfverlupo honom och utfordrade sin sold ¹⁾, och han fruktade högligen, att det under dessa förhållanden skulle "taga sig något annat före." ²⁾ Sådant var tillståndet i Narva redan på hösten 1599, och naturligtvis voro bristen och svårigheterna i ständigt stigande, då ingenstädesifrån någon undsättning ankom. Ifrån Axel Ryning och Jochim Scheel ³⁾ hade Stolpe, oaktadt upprepad anhållan, ännu på våren 1600 icke erhållit "till en fyrks värde hvarken i fetalie eller spannemål", och då Jöran Boije påmintes om sina löften att komma till hjälp undskyllde han sig "med det mehnföre, som då var och den långa vägen emellan Reval och Narva". Ej bättre uppfyllde Timophei de förbindelser, han åtagit sig. "Icke en penning" hade han ännu lemnat ifrån sig. Stolpe utan både lifsmedel och andra tillgångar var sålunda bragt

och vandel blifver dem aldeles förkortad och nästan afhänd och dem i många måtto emot denne stads arminnes rättighet och privilegier för när sker, eftersom E. F. N. vidare af deras skriftliga och författade besväringar nådigst hafver till att förnimma, i det att till denna stad i många år från främmande nationer, som tillförende ske plägat, ingen tillförning är kommen eller något fritt seglats varit tillstadt. Ty alle de främmande skepp, som till denna Lifländska sida ställt sin kosa, äro blifne förbudne att lända hit till Narva, utan hafva måst söka till Reval, der de äro aflastade blefne". Härigenom voro inneväanarne i Narva "komna i stor oförmögenhet, så att mesteparten, undantagandes fem eller sex borgare, äro derigenom komne i armod och snart sagdt ifrån all sin handel och vandel. Så äro ock många hus här i staden så förfallne och i fejdetiden illa skamferade och somlige i grund slagne, så att här icke många hus äro, som folk kan vistas uti, och så framt de icke på annat sätt än härtill skett är blifva hulpne och privilegierade faller snart det ena huset på det andra och all deras handel och näring blifver om intet". Livon. Till Hertigen fr. P. Stolpe, Narva d. 15 Mars 1600.

1) "Besynnerligen de Tyske soldater, hvilka icke med ringa ting vele vara försörgde, ty de tiga aldrig längre än de äro mätte". — De funnos, som hade på sin aflöning att fordra "åtta års penningar och sju års kläde". Livon. Till Hertigen från Håkan Arklimäster m. fl., Wittensten d. 22 Febr. 1600.

2) Livon. Till Hertigen fr. P. Stolpe, d. 6 Nov. 1599.

3) Se ofvan pag. 20.

i det största trångmål. Soldaterna började sjukna och dö i följd af den usla kosten och de dåliga bostäderna, i hvilka de måste inhysas ¹⁾. Såväl härigenom som genom rymningar öfver Ryska gränsen var det redan förut fåtaliga manskapet i Narva mycket förminskadt, och dessa få hade hvarken vapen eller ammunition i tillräcklig mängd.

Men icke blott från Narva, utan från hela landet upprepades samma jämmer öfver det olyckliga tillståndet ²⁾. Många samverkande orsaker hade naturligtvis dertill bidragit; men häftigast höjdes anklagelserna emot Fogdarna. "Dagligen förnimme vi", skrifver Hertigen, "oreda, och snarare till att säga otro hos det partiet", och Stolpe skjuter skulden till "den stora oordning, som så väl på ett sätt som annat är i denna landsort" (Estland), på "åtskillige befallningspersoner, som här alltför många hafva varit och som på 3, 4, 5, 6 år icke hafva gjort någon räkenkap, dermed kronan varder försnilladt."

Dessa klagomål öfver oordningar af alla slag, öfver brist på det allra nödvändigaste till lifsuppehälle, öfver till året hotande missväxt, öfver den ringa uppbörden, som var "ringare än någon kunde tro" — dessa och dylika klagomål hördes från alla håll i landet. Ett allmänt misstroende herrskade; ingen visste, till hvem han skulle sluta sig, befälhafvarne af de motsatta partierna sökte på allt sätt beljuga och bedraga hvarandra, ingen ville lyda och ingen befalla och "allt gick sorgeligen och klageligen till". Bönderna, utarmade af borgläger och ofta våldsamt behandlade af krigsfolket, hotade med uppror; adeln var vid "ett ondt mod" öfver rytta-

1) Vi äro "både taklöse och matlöse" skrifver Stolpe. Livon. d. 1 Mars 1600. Jfr Livon. Till Hertigen från Joen Joensson, Hapsal d. 8 April.

2) Se t. ex. Livon. Från Hans Worthman, Slottsfogde på Reval, till Carl Hendriksson, Reval d. 4 Maj 1600, der det talas om "den store oförmögenhet", som der var, så att der i förråd nu "icke fanns 2 läster spannemål för slottsfolkets underhåll, dertill med hvarken kött, salt eller torrfisk, icke det ringaste, så att denna fästning var nu alldeles platt förblotted." Jfr ib. Till Hertigen från Carl Hendriksson, Reval d. 27 Juni.

res förläggande i borgläger hos dess "arfvebönder" och "all de Estländska Adelsmännens handel gick derpå ut, att de ville på det sätt vara under Sveriges krona, att *de* voro herrar och Rikets ständer deras underdåner och skattdragare." ¹⁾

När man tager i betraktande denna landets utarmade belägenhet och å andra sidan hvad det, med Liflands exempel för ögonen ²⁾, kunde hafva att vänta sig af en förening med Sigismunds Polska stater, så kan man ej annat än förundra sig deröfver, att ej hela Estland vid första uppmaningen från Hertigen och de Svenska ständerne skyndade att ansluta sig till dem och instämma i de af dem fattade besluten om Sigismunds och hans ätts aflägsnande från thronföljden. Att emedlertid så icke skedde, utan att med undantag af Narva hela det öfriga landet ansåg sig behöfva betänketid och syntes tveka i valet emellan Carl och Sigismund, Sverige och Polen, detta måste tillskrivas dels Jöran Boijes och några få andras nitiska stämplingar emot Hertigen, dels den omständigheten, att besättningarne inom landets fasta platser mestadels utgjordes af lejda trupper, som jemte sina befälhafvare stodo i Sigismunds sold och önskade underhålla den allmänna oredan för att deraf begagna sig till plundringar och rövveri, dels ock, att landets

¹⁾ Livon. Till Hertigen från Peder Stolpe, d. 6 Nov. 1599 och d. 1, 14, 15 Mars 1600; från Carl Carlsson d. 24 Juli; från Jöran Boije till Carl Hendriksson d. 17 Maj; från Joen Joensson d. 8 April, d. 20, 25 Maj m. fl. — Bref från Estland etc. från Sigfrid Hendriksson till Sekreteraren Olof Sverkilsson, Wesenberg d. 30 Aug. 1599, från J. Boije till Jonas Axberg, Reval d. 8 Sept., fr. Hendrik Leijels ryttare, Reval d. 9 Sept. 1599, från Hans Strangh till Konung Sigismund, Wittenstein d. 14 Sept., från J. Boije till Jonas Axberg d. 14 Sept. 1599.

²⁾ Så t. ex. hade Sigismund genom en 1599 nedsatt Revisions-commission lätit beröfva en ej ringa del af den Lifländska adeln deras gods. Se Ernst Herrman, Beiträge zur Gesch. des russischen Reichs, p. 68. Jfr Kelch, l. c. p. 462. Om landets ställning se för öfrigt A. von Richter, Gesch. der dem russischen Kaiserthum einverleibten deutschen Ostseeprovinzen, Theil II: 1 Band och Heinrich von Jannau, Geschichte von Lief- und Estland II Th. i Neue Nordische Miscellaneen von Hupel XV u. XVI St.

egna innevånare, oaktadt deras benägenhet för Hertig Carl, utan tvifvel ansågo sig, om de genast förklarar sig för honom, ej kunnat påräkna ett tillräckligt skydd af de få Svenska trupper, som funnos i landet, i den händelse, att Sigismund med vapenmakt sökt göra sina anspråk gällande. Illa belönade Sigismund Estlänningarnes ståndaktighet. Den 12 Mars 1600 förenade han utan deras hörande och icke blott emot deras önskan, utan äfven tvärt emot sina egna löften Estland med Polen ¹⁾. Men härmed var det ock i sjelfva verket slut med allt motstånd emot Hertig Carl, isynnerhet då samtidigt underrättelser ingingo icke blott om Svenska ständernas beslut på riksdagen i Linköping, utan äfven om Jesuiternas stämplingar och dels tillämnade, dels redan vidtagna åtgärder för att i skydd af den katholske Sigismund genom hvilka medel som helst söka bringa dennes undersåter i Lifland tillbaka under Påfvedömetts välde — stämplingar, som på det våldsammaste understöddes af Polackarne, hvilka enligt en gammal krönikeförfattares berättelse "vid denna tid började på ett afskyvärdt sätt rasa emot Lutheranerne i Lifland, förjagade deras prester, plundrade och förstörde deras kyrkor, tilläto icke mera någon Luthersk gudstjenst, utan ville med våld öfverallt införa och påtvinga folket den Påfviska läran." ²⁾ Då härtill kom, att några åtgärder från Sigismunds sida till landets försvar icke hördes af, men deremot underrättelserna om Hertig Carls planer och rustningar blefvo med hvarje dag allt vissare, så bidro äfven dessa omständigheter ej obetydligt till åstadkommande af en för den senare gynnsam vändning i händelsernas gång. Hertigens befälhafvare i Narva Peder Stolpe hade ej heller varit överksam, utan efter förmåga sökt begagna sig af tiden och ställningen. Den 29 Jan. hade Henrik von Ahnen ankommit till Narva och straxt derefter affärdades han med sina ryttare och en trupp Tyskt fotfolk under Löjtnant Jochim von Griebens ³⁾ befäl till Wesenberg och Weissen-

1) Richter l. c. p. 176 och Jannau l. c. p. 111.

2) Kelch, l. c. p. 464.

3) Skrifves äfven Briben.

stein att på Hertig Carls och Svenska ständernas vägnar uppfordra dessa befästningar. Anländ till Wesenberg d. 15 Febr. lät Ahnen, då på skedd uppmaning befästningens portar ej för honom öppnades, utan dröjsmål natten till d. 16 Febr. genom "stormlöpning" intaga platsen, hvarvid Löjtnant von Grieben isynnerhet utmärkte sig. Derefter tågade de d. 19:de från Wesenberg och anlände d. 21 Febr. till Weissenstein, som genast s. d. genom "vänkaplig accordantz" utan motstånd öfverlemnade sig ¹⁾. Löjtnant Grieben begaf sig derefter med omkring 150 man till Lode, "en liten, men temmeligen stark fästning". ²⁾ Vid sin ankomst dit möttes han af utskickade från guvernören derstädes Anton Maydel, som erbjöd ställets frivilliga uppgifning. Frans von Berckentin qvarlemnades såsom befälhafvare, och tåget fortsattes vidare till det närbelägna Hapsal, der Grieben af befälhafvarne Hans Richter och Roloff Treyden genast på det vänkapligaste mottogs och, sedan han tillförsäkrat adeln och borgerskapet derstädes om fortfarande orubbad besittning af de privilegier, som de af Svenska kronan erhållit, lemnades platsen i hans våld d. 28 Febr. Der funno sig inalles endast 18 Tyska och 16 Finska knektar jemte en arklmästare och några bysseskyttar, hvilka alla svuro Hertigen trohet ³⁾. Klostret Padis, som ock var "temmeligen fast", samt Kurgel och Kergel ⁴⁾, alla tre be-

1) Livon. Till Hertigen fr. Håkan Arklmäster m. fl. d. 22 Febr.; fr. Henrik von Ahnen d. 23 Febr.; fr. P. Stolpe d. 1 Mars; fr. Jochim von Grieben d. 3 April 1600.

2) Benämningarne "Festung" och "Haus" brukas om hvarandra i de på Tyska affattade breffen till Hertigen om dessa tilldragelser.

3) Reg. Till P. Stolpe d. 14 April; Livon. Till Hertigen fr. Jochim von Grieben d. 3, 8 April. "Hapsal", skrifver Grieben, "ein herlich wohlgebawert Haus, ist erstlich mitt einer alten und zemlich starken Mauren umbfangen. Dernach inwendig derselben Maur ist erstlich eine Viereckichte Festung mitt sehr starken Brustwehren und Wall angefangen, aber nicht ausgebauet worden, wehre aber mit geringen Becosten eine trefliche wehrhafte Festung daraus zu machen".

4) De kallas "die Empter" och äro troligen = Kegel och Kirdal eller Pergel. Jfr Kartan öfver Lifland i Hupels Topogr. Nachrichten von Lief-

lägna på det Revalska området, blefvo äfven intagna, och små besättningar i dem förlagda ¹⁾.

Dessa lättvunna framgångar betydde dock föga, så länge ännu ståthållaren i Reval framhårdade i sin motsträfvighet att åt Hertigen öfverlemna denna stad. Men äfven Jöran Boijes nit för Sigismund började vid denna tid att svalna och Revalsboarne att finna en fortsatt tvekan i valet emellan Carl och Sigismund alltför oklok samt sin "halsstarrighet och trotsighet" alldeles ändamalslösa. "Nu sedan Gud hafver gifvit lycka med Wittensten (Weissenstein) och de andre befästningarne är modet något fallet på dem", skriver Stolpe. I början af Mars infunno sig från Reval i Narva Morits och Otto Wrangel, hvilka å adelns och ridderskapets vägnar för Stolpe tillkännagäfvö, att de jemte borgerskapet i Reval med det allraförsta ämnade affärda "några af sina med bud till H. F. N. och hos H. F. N. sig vidare om alla lägenheter förklara och H. F. N:s nådiga försäkring och confirmation på sina privilegier underdänligen begära, att de dem så härefter som hittills njuta måtte, och när de af H. F. N. blifvit derom försäkrade, ville de straxt upplåta H. F. N. eller H. F. N:s fullmyndige befästningen". De anhöllo hos Stolpe, att han hos Hertigen ville anmäla denna deras afsigt och recommendera dem till det bästa, hvilken begäran Stolpe ock skyndade att uppfylla ²⁾. Jöran Boije skref särskilt till Hertigen, att, sedan underrättelse ingått om Linköpings Riksdagsbeslut och om Sigismunds afsättning från Svenska thronen, både han och de öfrige befälhafvarne ville förblifva den Svenska kronan trogne och hålla Revals slott och befästning Hertigen till handa. Han bad Hertigen förlåta honom "den sväfvande ovisshet", som hittills afhållit honom ifrån att taga detta steg; han redogjorde derjemte i ett särskilt memorial för landets tillstånd och anhöll slut-

und Ehistland I Th. och samma Karta i Die Europäisch-Russischen Grenzländer, Gotha 1857.

1) Livon. Från Grieben, d. 3 April.

2) Livon. fr. P. Stolpe, d. 14, 15 Mars, d. 15 April; Reg. Till P. Stolpe, d. 14 April.

ligen, "emedan han var gammal och krank", om afsked från sin befattning såsom ståthållare i Reval ¹⁾. Samtidigt ankommo från de Svenske ständerne och Hertigen sändebud och bref till staden Reval med förnyad begäran om en bestämd förklaring, huruvida de ville förblifva under Svenska kronan eller under konung Sigismund. Genast afgick till Hertigen Carl Hendriksson Horn att "både på Revals stads och lands så ock deras i Lifland vägnar gifva tillkänna att de tillbjödo sig med all hörsamhet emot Hertigen och Svenska kronan, när de allena om sina privilegier blefvo försäkrade". ²⁾ Straxt derefter afgåfvo de sin högtidliga underdånighetsförklaring ³⁾, hvori de åberopade det tillkänna-

1) Hjörn l. c. p. 381.

2) Reg. Zedell i bref till Jochim Scheel, d. 15 April; Öpet bref till landsändarna, d. 17 Maj.

3) Dat. Reval d. 26 April 1600; Hjörn l. c. p. 382; Index Corporis Historico-Diplomatici Livoniæ, Estoniæ et Curoniæ, II Th. p. 342. N:o 3699. Jfr Reg. till P. Stolpe, d. 14 April. I bref till Hertigen från Hermanstoltz von Biuren (Livon. Reval, d. 26 April 1600), berättas huru Hertigens utskickade sändebud, Hans Vegesack, hade kommit till Biuren, som med sina ryttare låg vid Padis Kloster, 6 mil från Reval, hvarefter de tillsammans begifvit sig till denna stad. När Landtrådet fått kunskap om deras ankomst, sände straxt Ridderskapet fem af adeln till Biuren och begärde, att han icke skulle draga bort förrän Hans Vegesack fått svar på det, som ständerna hafva dem tillskrifvit. Biuren infann sig då jemte Vegesack på slottet. "Der var Jöran Boije, Landtrådet samt hela Ridderskapet församlade. Begynte den äldste af Ridderskapet, nämligen Didrick Strick att föra talet för de andre och tackade E. F. N. och Ständerna på det ödmjukeligaste och underdånigaste för all gunst och nåd, synnerligen för det gunstiga tillbud, som de alla samtligen nu bekommit hade. Sedan talade Jöran Boije samt Landtrådet äfven på samma sätt och svuro alla samtligen först ridderskapet, sedan Jöran Boije och Landtrådet, att de aldrig ville akta Konungen mer i sådane fall, som här till dags skett är, utan bevisa E. F. N. och Sveriges Krona trohet, hörsamhet och lydnad och uppsätta för E. F. N. lif och blod, gods och ära och vilja med all makt och förmögenhet hjelpa till att försvara denna landsändan för Rikets fiender så mycket dem någon tid möjligt är — —" Sedan "när jag kom från slottet sände Borgmästarne och Rådsherrarne efter mig; när jag kom till dem gjorde de sin oration på det ödmjukaste och förpligtade sig ändå högre än Ridderskapet och de andre gjorde, att de aldrig ville svika E. F. N. och Sveriges krona" etc.

gifvande af sina tänkesätt och afsigter, hvilket till Stolpe genom bröderna Wrangel blifvit lemnadt, och försäkrade, att de hädanefter som hittills ville blifva den Svenska kronan trogne, hörsamme och edsförpligtade, blott att dem måtte förunnas att få i orubbad besittning behålla de privilegier, friheter och immuniteter, hvilka de vid sin förening med Sverige fått sig tillerkända och som de Svenska konungarne, den ene efter den andre, åt dem befastat och bekräftat.

Med Revals öfvergång hade Hertig Carl "alla de hus och befästningar inbekommit, som till Sveriges Krona lydde". 1) Han utnämnde nu till Ståthållare derstädes Carl Hendriksson Horn och uppdrog åt honom att tillförsäkra sin företrädare Jöran Boije fullkomlig tillgift och att "honom intet otillbörligt i någon måtto skulle vederfaras". 2) Horn fick derjemte befallning att så snart som möjligt till Reval återvända för vidtagande af nödiga åtgärder för bristens afhjelpande och befästningens försättande i försvarstillstånd 3).

Horn anlände till Reval d. 14 Juni, således ungefär en månad före Gyllenhjelm. Båda öfverensstämma i skildringen af landets tillstånd såsom i hög grad utblottadt och af der befintliga truppers obrukbarhet i det skick, hvori de för närvarande befunno sig 4). Ett anfall af Polackarne skulle under desså förhållanden icke kunnat blifva utan stor fara för landet; men ett sådant hade man för ögonblicket just icke någon synnerlig anledning att vänta. Visserligen voro

1) Reg. Öpet bref till landsändarne, d. 17 Maj.

2) Reg. Memorial för Carl Hendriksson till Kankas hvad H. F. N. Hertig Carl hafver befallt att beställa, när han öfverkommer till Reval, d. 9 Maj 1600.

3) Reg. Till Carl Hendriksson, d. 10 Maj; s. d. Till Abel Eriksson. Livon. Till Carl Hendriksson från Hans Worthman, som säger, att fästningen i Reval är aldeles platt förblottad och icke två läster spannemål finnas till slottsfolkets underhåll; kommer icke snar hjelp, så blir här stor nöd å färde. D. 9 Maj 1600.

4) Livon. Till Hertig Carl från Carl Hendriksson d. 27 Juni, från Carl Carlsson d. 24 Juli.

rykten, det ena mera öfverdrifvet än det andra, ganska gängse om stora rustningar och hotande krigsrörelser från Polackarnes sida emot Estland och Svenskarne¹⁾; men vid blotta rykten stannade det ock tills vidare. Polackarne visade sig nämligen för det närvarande ingalunda böjda att väpna sig till sin konungs försvar. Sigismund hade för de Polske ständerne tillkännagifvit sin afsigt och önskan att med vapenmakt göra gällande sina anspråk på sitt förlorade arfrike. Han hade uppmanat dem att, lemnande å sido all egen nytta och seende blott på det allmänna bästa, räcka honom en hjälpsam hand till det tillärnade företaget, och på Riksdagen i Warschau, d. 9 Febr.—28 Mars 1600, om denna angelägenhet med dem rådplägat och begärt deras understöd. Men de Polske ständerne hade ingenting beviljat sin konung. De förklarade, att kriget med Hertig Carl enligt deras åsigt var helt och hållet Sigismunds ensak och att ej ens skänken af Estland, hvilken gåfva de dessutom numera funno föga afundsvärd²⁾, kunde förmå dem att in-

1) Så berättades det redan i April, att 8000 man Polska trupper voro lägrade vid Mitau och der skulle invänta ytterligare förstärkning (Livon. Till Hertigen från Nils Germundsson, d. 29 April). Några dagar senare förmälde ryktet, att Sigismund samlade sina trupper till Wilna och derifrån med det första skulle uppbräta emot Estland (Livon. Till Hertigen från Henrik von Ahnen, d. 5 Maj), och straxt derefter visste man att berätta, det Sigismund "med de Polnische Ständer och helst med de Lithauiske såvidt kommit tillväga", att de beviljat, att "hvar bonde öfver hela riket skulle utgifva en Ungersk gyllen till Contribution och dessförutan skulle Woiwoden i Wilden (Wilna) Christoffer Radziwil hafva lofvat K. M:t tolf tusen man, desslikes en Polnisk Herre, Chodkewitz benämnd, sex tusen man, hvilka de ville hålla på deras omkostnad", och ansågs anfalliet i första rummet komma att gälla Weissenstein (Livon. Från Jöran Boije till Carl Hendriksson, d. 17 Maj). Slutligen hade "en trovärdig man, för åtta dagar sedan kommen från Polen, hos sina goda vänner sngt, att de Lithauiske skola vara i upprustning till 30,000 stark. Hvert ut de vele taga sin resa kan man icke visst förnimma, ändock en part gissa, att de hafva aktat sig hit. Kanske de kunna taga en annan kosa ut. Men de höge Polacker vilja icke gifva sig någon vägs." Livon. Till Hertigen från Carl Hendriksson, Reval d. 27 Juni 1600.

2) P. Stolpe berättar i bref till Hertigen (Livon. d. 28 Juni 1600),

draga sitt fädernesland i en strid, som för detta var alldeles främmande. De funno så mycket mindre anledning för Polen att inblanda sig i denna strid, som de för närvarande pågående tvistigheterna i Moldau redan icke så obetydligt togo Polackarnes krafter och tillgångar i anspråk och dessutom förhållandet till Ryssland för ögonblicket just icke innebar några tillitsfulla förhoppningar om fortfarande trygghet från denna sida ¹).

Sigismund var sålunda helt och hållet öfverlemnad åt sig sjelf. I följd deraf inskränkte sig allt, hvad han kunde åstadkomma, dertill, att han genom sina krigsbefälhafvare i Lifland Leo Sapieha och Fahrensbach sökte bibringa innevånarne derstädes en emot Hertig Carl fiendtlig sinnesstämning, och att han med stränghet bestraffade dem bland sina undersåter, som befunnos hafva anslutit sig till det Svenska partiet. Härjemte lät han uppbåda en del af den Kurländska adeln och ställa under Fahrensbachs befäl, som med densamma förenade adeln från sitt woiwodskap Wenden och några fanor Tyska Hofmän och derefter med dessa trupper, inalles utgörande föga öfver 2000 man, i Juni månad slog sitt första läger vid Kremon i den Rigiska kretsen nära floden Aa. Fahrensbach iakttog dock tillsvidare en afvaktande hållning utan att för närvarande med några ytterligare fiendtligheter söka oroa hvarken Estland eller Svenskarne derstädes ²).

det ryktet förmälde, "att Konungen (i Polen) skall hafwe opå Rijkzdagen förähret de förnempste af Stenderne heele Liflandh; då hafwe de steget op och tacket H. K. M. för den store föräringh och hafwe så till tacksamhet förähret Konungen igen Hispanien och Franckrijke med monghe andre Land och Konungerijker medh den beskedh ath H. K. M. skulle dem sjelf intaga, och hafwe der hoss sagdt, ath äffwen om H. K. M. för swårt faller ath bliffwe för:de Konunge Rijker mechtig, szå wil ock dem bliffwe för swårt ath taga heela Lijflandh inn".

1) Lengnich l. c. 304—320; Piasecius l. c. 187, 192 ff.

2) Richter l. c. 176. Livon. Till Michel Olofsson och Per Nilsson från Joen Joensson, Hapsal d. 30 Maj; Till Hertigen från P. Stolpe, d. 28 Juni. — Reg. Till Carl Carlsson, d. 29 Juni och 14 Juli. — A. J. Messenius har i fråga om Polska ständernas beslut på Riksdagen i Warschau 1600 äfvensom i fråga om Sigismunds krigsrustningar vid denna

Sådan var, i korthet tecknad, ställningen vid Hertig Carls ankomst med sin armé till Reval. Han emottogs der med alla bevis på glädje och förtroende. Revalsboarne beklagade, att underrättelsen om tiden för hans ankomst blifvit dem meddelad så sent, att de icke "med tillbörlig reverents och prydnung" kunnat helsa honom välkommen. Alla hans önsknings voro de beredvilliga att efter bästa förmåga uppfylla. Bland hans först vidtagna åtgärder var att uppåbåda den Estländska adelns hela rusttjänst samt utsända några skepp under Erik Erikssons befäl ned åt Riga att söka utforska Polackarnes planer och rustningar i trakterna från denna stad till Pernau. Till samtliga invånarne i Lifland och särskilt till Starosten i den sist nämnda staden afgingo skrivelser med begäran, att de utan dröjsmål skulle gifva Hertigen bestämd förklaring af sina tänkesätt och afsigter, samt med uppmaningar till fred och vänskap ¹⁾. Derjemto sammankallade Hertig Carl ridderskapet och adeln i Estland för att med densamma, Borgmästare och råd i Reval och det der tillstädesvarande krigsbefälet rådpläga, "huruledes sakerna i denna landsända bäst voro att företaga". Enhälligt tillstyrkte de honom att i an-

tid dels lemnat aldeles osannolika underrättelser, dels anført omständigheter, som tillhöra året 1601. Se A. J. Messenii förut namngifna arbete fol. 345 ff., nb. icke enligt det förut anförda i Celsiska saml. i Upsala Bibl. befintliga Manuscript, som slutar med de fängslade Rådsherrarnes protest till Ständerne i Linköping d. 10 Mars 1600, utan här och i fortsättningen enligt en i Nordinska Saml. befintlig handskrift af samma arbete, fortsatt till slutet af år 1600. Om öfriga olikheter emellan dessa båda handskrifter och andra, som af samma arbete finnas, se Katalogen öfver Nordin. Manuscriptsamlingen i Ups. Bibl., Warmholtz, Bibl. Hist. Sviogot. VI: N:o 3245, 3456 samt Grönblad, Urkunder upplysande Finlands öden och tillstånd, Andra flocken, I H. p. 130. Det bästa och fullständigaste expletet af detta verk förvaras på Kgl. Bibl. i Stockholm.

1) Kelch l. c. 463; J. Messenius, Scand. Ill. VIII: 90; Livon. Till Hertigen från Ludbert Cawer, Reval d. 9 Aug. 1600. Reg. "Zedel" i bref till Sändebuden i Narva, d. 12 Aug.; Fullmakt för Erik Eriksson att begifva sig med fem skepp på det Rigiska farvattnet och till Pernau att förnimma hvad tidningar der vankar, d. 13 Aug., Till Peder Nilsson d. 16 Aug.

seende till landets utblottade tillstånd och höstens nära analkande icke länge med trupperna der qvarstanna, utan så snart som möjligt, medan väderleken var gynnsam och proviant fanns, rycka ned emot Lifländska gränsen för att vinna säkrare kändedom om ställningen och sinnesstämningen hos grannarne. Dock anhöllo de, att han "icke utan hög gifven orsak" något fiendtligt ville företaga, utan dessförrinnan försöka, om ej grannsämjan och enigheten genom fredliga medel kunde återställas och befastas ¹⁾.

Då emedlertid sådana försök omedelbart efter Hertigens ankomst till Reval genom de till Lifland afåtne uppmaningarne redan blifvit verkställda, men visat sig utan påföljd och de i denna syftning utfärdade skrivelserna icke ens blifvit besvarade, så uppdrog Hertigen nu åt Carl Hendriksson Horn och Gyllenhielm att vända sig directe till Sigismunds nuvarande öfverbefälhafvare i Lifland Jörran Fahrensbach och å Hertigens vägnar af honom begära en bestämd förklaring af fred eller krig. Fahrensbach gaf visserligen inom kort ett svar, men i mycket tvetydiga ordalag och synbarligen blott åsyftande att locka Svenskarne till fiendtligheternas uppskjutande ²⁾. Men Hertigen

1) Livon. Till Hertigen från Ludbert Cawer d. 9 Aug.; Reg. d. 19 Aug. utan öfverskrift, men af innehållet finner man skrifvelsen vara Hertigens proposition till de i Reval samlade Herrarne, samt "Ridderskapets inlagde svar ingifvitt", Reval d. 23 Aug. 1600, bland A. H. i R. A.

2) Enligt Carl Carlsson Gyllenhielm. Af denne finnes nämligen tre berättelser om förhållandena emellan Carl och Sigismund nämligen A) Riks-Amiralen Her Grefve Carl Carlssons Gyllenhielms egenhändiga Concept af dess berättelse om Konung Sigismundi inkomst här i Riket medh krigzfolk och fiendskap emoot sin fader Broder dåvarande Hertigh af Südermanland. B) Continuatio om Hertigh Carls infall utli Finlandh andra gången då H. F. N:de hela landet intog 1599 (m. pr.). C) Continuatio et Relatio de Kokenhusano proelio et obsidione Vollmarie (m. pr.). Originalerna till dessa tre relationer förvaras i R. A.; copior af dem finnas i Palmsk. Saml. i Ups. Bibl. N:o XI, Histor. Tom. VI, Histor. Suecana Pars V. Det är den under B. upptagna berättelsen, som vi här, jemte J. A. Messenii verk, en gång för alla återropa såsom hufvudkällor för den följande framställningen, dervid anmärkande att Messenius temmeligen ordagrannat tyckes följt Gyllenhielms relation för den tid, denna omfattar.

genomskådade afsigten och lät icke bedraga sig. Han beslöt att utan dröjsmål sätta sina trupper i rörelse. Dessas antal hade redan på denna korta tid i Estland vunnit icke så obetydlig tillökning dels genom adelns rusttjänst, omkring 500 man stark ¹⁾, dels genom utskrifning bland allmogen ²⁾, och den blef inom kort nästan fördubblad genom tillopp af folk, som med afsky och fruktan seende de började förföljelseerna emot Lutheranerne och missnöjde med landets afträdande till Polen skyndade att förena sig med Svenskarne ³⁾. Hertigen vidtog med kraft och klokhet sina anordningar till fälttågets början. En mindre afdelning af armén, företrädesvis bestående af Finnar, ställdes under öfverbefäl af Peder Stolpe. Den var ämnad att användas i östra Lifland och skulle i främsta rummet söka bemäktiga sig Oberpahlen och Lais. Hufvudhären deremot, anförd af Hertig Carl sjelf, skulle angripa Pernau. I denna fördes högsta befälet närmast under Hertigen af Gyllenhielm, genom hvilken i egenskap af General-Adjutant för armén, såsom vi

1) Hertigen hade d. 3 Sept. 1600 bekräftat de Estländska Landsprivilegierna och dervid bestämt rusttjensten så, att hvarje godsinnehafvare skulle för 15 bönder, som på hans gods vecka efter vecka gjorde dagsverke med ett par dragare, uppsätta en ryttare i full rustning. Richter l. c. 155; Jannau l. c. 167 ff.

2) Reg. Fullmakt för Henrik Lijf och Robbert Trubbe att de här i Refle län skola handla med almogen om något folk, som tjenlige äre till krigsmän. Af "hvarje fem Haker land, som väl besuttne äro, måtte en varaktig karl uttagas eller ock två, om så många derifrån umbäras kunde, hvilka sedan under vissa höfvidsmän i Qvarter och Rotetal kunde fördelade blifva och sedan alltid stadigt i samma tjänst brukade varda, under sådan lön och besoldning till kläde och penningar, som andro af det Svenske krigsfolket förordnad är och de sig med benöje låta — —. Men af adelns arf och egne skola inga utnämnde blifva, utan för samma utnämning adeln fri och förskonad vara", d. 18 Aug. 1600. Samma mening för Rudolf von Tröjden att han samt med Henrik Eskilsson (? Nilsson) skall handla om knektar i Hapsals och Leals län, d. 18 Aug. — Om betydelsen af ordet "Haker" (Haaken) se Jannau l. c. 168 och Hüpel Topogr. Nachrichten von Lief- und Ehstland I: 58.

3) Kelch l. c. 461.

skulle vilja benämna honom ¹⁾, alla Hertigens ordres utdelades. Rytteriet anfördes af den sent omsider ur sin fångenskap i Narva frigifne ²⁾ och nu i Hertigens ynnest upptagne Otto Yxkull, hvilken såsom innehafvare af denna sin befattning kallades Fältmarskalk, och Samuel Nilsson till Hessele var "General-Öfverste för allt fotfolket". Estländska Adelsfanan anfördes af Ewert Delwig. Flottans samtida rörelser ställdes under högsta ledningen af Riks-Amiralen Jochim Scheel, som tillika skulle vara Öfverste-Arklimästare eller Generalfältygmästare och såsom innehafvare af dessa förenade befattningar till en början befalldes att på "lilla flottan" från Reval öfverföra Arklit till Pernau ³⁾. Slutligen skulle Hertigen till råd och biträde på tåget medföra den krigserfarne Carl Hendriksson Horn samt Grefve Magnus Brahe och Nils Bjelke. I Horns ställe utnämndes Grefve Mauritz Lejonhufvud till Ståthållare i Reval och vid hans sida sattes Ludbert Cawer.

Qvarlemnande sin gemål och öfriga anhöriga i Reval anträdde Hertig Carl med sin armé de första dagarne i September marschen emot Pernau. Den 6 Sept. hade han hunnit till Pedua, och samma dag fortsattes tåget till det s. o. derifrån liggande Konofer. Den 8 befann han sig vid Pernau. Trupperne förlades under de första dagarne i trakten af staden inom ett temmeligen vidsträckt område i riktning från Kailes öfver St. Jacob och Haliek till Pernau ⁴⁾. Då befälhafvaren vägrade att frivilligt öfverlemna staden, sammandrog Hertigen sina trupper intill murarna och bör-

1) Gyllenhielm sjelf säger sig "uti estimation bland krigsfolket varit såsom General-Löjtnant".

2) Vi veta ej med bestämdhet tiden för hans frigifning, men ännu d. 7 Maj befann han sig i fångsligt förvar i Narva. Livon. Till Hertigen från Otto Yxkull d. 7 Maj 1600.

3) Till Jochim Scheel, att han begifver sig med den lilla flottan och alla knektarne och tager med sig alla de Petarder och fyrverk, som der är, af lägret vid Pernau d. 13 (?) Sept.

4) Reg. d. 8—13 Sept. 1600.

jade en ordentlig belägring. Denna fördröjdes något i följd deraf, att amiral Scheel med sin flotta blef uppehållen af storm och slutligen nödgades landsätta arklit i Hapsal samt med detsamma landvägen begifva sig till Hertigen ¹⁾. Nu blef staden hårdare ansatt icke blott från landsidan, utan äfven från sjön, der en flottilj under Olof Olofssons befäl hindrade all tillförsel och undsättning till staden ²⁾. Sedan belägringen sålunda fortgått några veckor och fästningsverken genom beskjutning och underminering redan voro ej så obetydligt skadade samt Svenskarne beredde sig till stormning, blefvo stad och slott slutligen i början af October ³⁾ uppgifna på vilkor, att det stod en hvar af besättningen, vare sig Polack eller annan, fritt att draga bort eller stanna kvar och ingå i Hertigens tjenst. Af detta senare medgifvande begagnade sig ett betydligt antal af garnisonen, isynnerhet derstädes befintlige Polackar och Ungrare. Befälhafvaren, som äfvenledes fick obehindradt draga sin kos, begaf sig till Sigismund, som berättas låtit honom med lifvet plikta för förlusten af Pernau.

Hertigen förordnade derefter till "Befallningsmän" i den eröfrade staden Maurits Wrangel, Henrik Curtzel och Jakob Gottberg och uppdrog dem att vidtaga behöfliga åtgärder för botande af de skador, staden och slottet genom belägringen lidit ⁴⁾. Hans afsigt derefter tyckes ursprungligen hafva varit att marschera directe på Riga. Tanken härpå hade hos honom utan tvifvel uppstått i följd af ingångna meddelanden om denna stads benägenhet för Svenskarne. Riga och menige ständer derstädes berättades näm-

1) Reg. Fullmakt för att draga till Hapsal och förnimma, om skeppslottan är kommen till Moe suud, d. 8 Sept.; Till Jochim Scheel att han öfver land förskicker fyrverket, d. 18 Sept. 1600.

2) Reg. Fullmakt för Olof Olofsson till Gottenvik att vara amiral öfver de fem skepp, som till Pernau förskickas skola, d. 2 Sept.

3) Före d. 7 Oct. Jfr Reg. denna dag: Till Ständerna i Polen.

4) Reg. Fullmakt för dem, som skola blifva befallningsmän på Pernau, d. 10 Sept. och Memorial s. d. Svar på P. Stolpos och Henrik von Ahnens skrifvelse, d. 11 Oct.

ligen "fast hellre vilja vara under Sveriges krona än under de Polske, emedan de af lång erfarenhet nogsamthade pröfvat hvad de under Polackarnes våld och regemente vunnit", hvarföre denna stad troddes "så mycket lättare och snarliga stå till att inbekomma", om Hertigen sjelf begåfve sig dit ¹⁾). Men från denna plan såg han sig tvungen att afstå troligen mest i följd deraf, att den fortfarande ogynnsamma väderleken hindrade honom att till företagets befordran erhålla behöfligt understöd af flottan. Denna gjorde vid denna tidpunkt upprepade gånger försök att löpa söderut, men blef alltid af stormen skingrad och drifven tillbaka. Inom kort nödgades hon ock i anledning af den långt framskridna årstiden inställa alla vidare rörelser, hvarföre hon lade sig i hamn öfver vintern i Barösund ²⁾).

I följd häraf skulle anfallet nu i stället riktas emot Fellin, dit Hertigen ock i slutet af October med sin armé aftågade. Härmed förenades planen att uppsöka Fahrensbach och, om möjligt, slå honom ur fältet ³⁾). I denna afsigst befallde Hertigen, kommen ett stycke på vägen till Fellin, att en trupp ryttare och fotfolk, omkring 1500 man, skulle under Gyllenhielms befäl rycka emot Fahrensbachs beväpnade och med garnison försedda slott Karkus, i hvars grannskap dess herre och egare sjelf uppehöll sig lägrad med sina trupper vid Helmet. Företagets utförande anordnades på det sätt, att en del af det krigsfolk, som vid Pernaus eröfring inträdt i Hertigens tjänst skulle begifva sig något i förväg till slottet och der söka bereda sig inträde genom föregifvande, att de från Fellin voro ditsända till besättningsens förstärkning. Väl insläppta skulle dessa öppna portarna för Gyllenhielm, som med den öfriga truppen skyndsamt skulle komma efter. Flere af Hertigens officärer afrådade visserligen hela företaget, som möjligen, ifall

1) Livon. Från Joen Joensson till Michel Olofsson och Per Nilsson, Haspal d. 30 Maj 1600.

2) Reg. Till Jakob Gottberg, d. 10 Sept.; Till Jochim Schoel, d. 1, 25 Nov., d. 14 Dec. 1600.

3) Reg. Svar på Peder Stolpes skrivelse, d. 23 Oct.

det misslyckades, både kunde föranleda onödig manspillan och äfven bidra till nedslående af truppernes mod och hållning för framtiden; men Hertigen stod fast vid sitt beslut. Gyllenhielm aftågade medförande såsom vägvisare en Polack, som af Fahrensbach blifvit sänd till de belägrade i Pernau och vid dess öfvergång kommit i Svenskarnes våld. Denne lyckades under marschen undankomma och var naturligtvis ej sen att skynda till Karkus med underrättelsen om Svenskarnes planer. Den tillärnade listiga öfverrumplingen blef sålunda om intet, och lika liten framgång hade ett försök att förmå slottets Commendant Wilhelm Düker till dess frivilliga uppgifning. Dennes broder, Frans Düker, befann sig bland Gyllenhielms folk och afsändes att med lock eller hotelser utverka platsens utrymmande, "men den brodern, som derinne var, aktade icke den andre, utan bevisade sig fiendtlig emot honom och lät på honom lossa några bösseskott, dock utan hans skada". Gyllenhielm fick sålunda draga sig tillbaka med oförrättadt ärende. Men ej nog härmed. På återtåget angrepos hans trupper vid Karrison af Fahrensbach, som ryckte ut från sitt läger vid Helmet och tillfogade dem en förlust af 100 man, bland hvilka äfven befann sig en i Svensk tjänst varande Fransysk Öfverste Jean de Bignon.

Hären fortsatte derefter sin marsch och slog d. 9 Nov. läger vid Fellin, dit Hertigen beordrat sig till mötes ytterligare truppförstärkningar. Besättningen i Fellin bestod hufvudsakligen af Polackar, Ungrare och Tyskar. Commendanten tillhörde den förstnämnda nationen; hans namn var Mikael Kurtz ¹⁾. När denne såg, att Hertigen beredde sig att med allvar angripa, tände han eld på staden och inneslöt sig med garnisonen i slottet. Hertigen, som gerna ville bevara staden från förstöring, lät sitt folk genast med tillhjälp af stormstegar öfverstiga muren och spränga portarne, hvarefter man lyckades sätta en gräns för eldens härjningar och rädda en del af staden. Slottet blef derefter

¹⁾ Gyllenhielm kallar honom Strus. Jfr Hjörn I. c. 383.

ännu hårdare belägradt både från staden och utifrån fältet. Emedan Svenskarne sköto med "fyrpilar och glödande lod" påtändes ett i utanverken beläget vaktorn af träd, hvarifrån elden hastigt spred sig inåt befästningarne. I denna hotande belägenhet uppstod söndring inom garnisonen. Tyskar och Ungrare yrkade på slottets uppgifning, Polackarne deremot ville med all makt försvara det. Under det tvisten härom som ifrigast pågick, skyndade en af Tyskarne upp i ett af tornen på muren och utsträckte derifrån genom en skottglugg på en stång sin hatt, ropande: nåd! — Hertigen, som varseblef tilldragelsen, red sjelf närmare fram emot muren och besvarade ropet med uttryckligt löfte, att pardon beviljades hvar och en, som frivilligt öfverlemnade sig. Den sjelfvalde parlamentären bad då, att Svenskarne skulle oförtöfvadt genom skottgluggen söka smyga sig upp i tornet till att understödja den del af garnisonen, som önskade dagtinga. Förslaget antogs, stormstegar uppsattes, och inom några ögonblick befunno sig Gyllenhielm och Samuel Nilsson med 20 man och en trumslagare i tornet. Polackarne, som märkte oråd, störtade till stället, men de Svenske soldaterna förenade sina bemödanden med trumslagaren att åstadkomma oljud och oväsen, "ställande sig som de hade varit mäkte många", hvilket fienden också trodde och derföre ej vågade angripa dem. Gyllenhielm uppmanade Commendanten att "för sin person på god lofven komma upp i tornet till dem, så skulle han med sitt folk få godt kvarter, eller de stodo alla i fara att komma om halsen och slottet blifva förbrändt". Då Commendanten, antagande inbjudningen, kom upp i tornet, fann han till sin grämselse, att Svenskarne spelat honom ett elakt spratt, och "hade nu gerna varit nere hos sitt folk igen; men Gyllenhielm skyndade honom utför stegen med några soldater, som ledsagade honom till Hertigen". Besättningen, beröfvad sin befälhafvare, gaf sig nu utan svårighet, och Svenskarnes första göromål blef att dämpa den kringgripande elden, hvilket dock först efter några dagars förlopp fullkomligt lyckades dem. Sålunda blef Fellin, stad och slott, öfradt.

Emedlertid hade den andra eller Finska afdelningen af hären icke heller varit overksam. Samtidigt med Hertigens aftåg från Reval till Pernau hade äfven Stolpe satt sina trupper i rörelse. Vid erhållen underrättelse, att befälhavaren på Lais låtit sina ryttare utöfva våldsamerheter inom Estländska gränsen och att trupper voro på väg till Oberpahlen till besättningens förstärkning ¹⁾, affärdade Stolpe Henrik von Ahnen till sistnämnde ställe, som genast frivilligt uppgaf den d. 11 Sept. ²⁾. Hertigen befallde derpå Stolpe att i förening med Henrik von Ahnen angripa Lais. Man hade sagt Stolpe, att detta slott befann sig nästan utan besättning och i det eländigaste skick, men vid ankomsten dit möttes han af ett hårdnackadt motstånd under ledning af Commendanten Ozeckonsky, som ehuru sjuk envist försvarade platsen emot den öfverlägsne fienden. Först efter Ozeckonskys död, sedan belägringen varat i fyra veckor och garnisonen fann sig utan anförare och utan hopp om undsättning, uppgafs slottet åt Hertigens befälhavare d. 20 Oct. ³⁾.

Sedan Stolpe derefter försett den eröfrade platsen med en ny commendant och tillräcklig besättning af Svenskt och Finskt krigsfolk, begaf han sig med sina öfriga trupper, hufvudsakligen Finnar och Tyskar, till Fellin ⁴⁾. Der hade Hertigen efter slottets intagande qvarstannat dels för vidtagande af nödiga åtgärder för stadens och slottets återuppbyggande efter branden ⁵⁾, dels för inväntande af Stolpe

1) Livon. Till Hertigen från Henrik von Ahnen, d. 8 Sept.

2) Reg. Svar på Henrik von Ahnens skrifvelse, d. 10 Sept.; d:o d. 15 Sept.; Livon. Till Hertigen från Henrik von Ahnen, d. 13 Sept.

3) Reg. Till Peder Stolpe, d. 20, 30 Sept.; Svar på Peder Stolpes och Henrik von Ahnens skrifvelse, d. 11 Oct.; Svar på Peder Stolpes skrifvelse om Lais, d. 23 Oct. Livon. från Peder Stolpe d. 13 Sept., d. 20 Oct. Jfr Hjörn, l. c. 382.

4) Johan Derfelt förordnades i Stolpes frånvaro till Ståthållare i Narva "till dess vi någon annan förordne kunne eller Peder Stolpe kommer tillbaka". Reg. d. 11 och 12 Dec.

5) Reg. Memorial och minnessedel, hvad den högborne furste och

och beredande af hvila åt sitt folk samt anskaffande af proviant för fälttågets fortsättning. Planen för detsamma tyckes vid denna tidpunkt hos Hertigen hafva antagit en vida större omfattning, än han måhända sjelf från början kan anses hafva beräknat. Anledningen dertill är lätt att finna dels i den hastiga framgången af hans krigsföretag, dels i den benägenhet, som allt mer och mer allnänt mötte honom hos landets innebyggare och i stor mängd samlade dem omkring hans fanor ¹⁾. I följd häraf befann han sig för närvarande i spetsen för en armé af 30,000 man. Tanken på att denna höst återvända till Sverige uppgafs helt och hållet för den lockande utsigten på nya eröfringar. Hertigen ryckte emot Karkus att hämnas den skymf, Gyllenhielm der lidit. Slottet föll efter 2 dagars belägring i hans händer jemte en stor mängd dyrbarheter, tillhörande stället herre, Fahrensbach ²⁾. Omedelbart derefter intogos Ermes och Helmet af Hertigen sjelf och dels samtidigt dels något senare eröfrades af åtskilliga hans befälhafvare Burtneck, Lemsal, Trikatén, Anzen, Kyrempä, Marienburg och Nyhof ³⁾.

herre herr Carl hafver befallt, att de gode män, som här på Fellin förordnade äro, om slottets och stadens byggning nu med första lägenhet beställa skola, d. 5 Nov. 1600. Desse "gode män", som Hertigen förordnat att hafva "befallningen på Fellin och öfver staden samt det län, som derunder lyder och legat hafver, desslikes öfver krigsfolket", voro Anders Stuard (Styfwart) och Olof Andersson, Reg. d. 19 Nov. 1600.

1) Så t. ex. skriver Hertigen vid denna tidpunkt, att "sjelfva lägenheten kräfver nu, att vi icke med handeln länge dröja utan göra vår flit, att vi ock de andra hus och städer, som nu uti fiendens våld äro, inbekomma måge och sedan den hela landsända uti en corpus igen tillsammanhemta och foga", Reg. Fullmakt för Johan Bengtsson etc. d. 3 Dec. Den Lifländska adeln och ridderskapet hade han redan samman kallat till Wenden, "att de der på Sveriges Kronas vägnar skola göra oss deras ed om huldskap och trohet" (Reg. Svar på sändebudens skrifvelse, d. 27 Nov. 1600), och från Fellin aflät han till Fahrensbach en skrifvelse, hvori han visserligen i stolta, men dock ganska enträgna ordalag sökte förmå honom att följa den öfriga Lifländska adelns föredöme och underkasta sig Svenskarne. Bref från Carl IX till Jöran Fahrensbach, Fellin d. 26 Nov. 1600, i Nordin. Saml. i Upsala Bibl.

2) Reg. d. 19 Nov. Hjörn I. c. 383.

3) Reg. d. 3, 4, 6, 8, 21 Dec. 1600.

Då man emedlertid fortfarande icke försorde några kraftfullare krigsätgärder från Polackarnes sida, utan tvärtom erhöill kunskap derom, att äfven Fahrensbachs trupper hade öfvergifvit honom och förskingrats, och då derjemte väderleken i slutet af November försvarade företaget af några krigsrörelser, beslöt Hertigen bereda sig sjelf och sina krigare en tids hvila. Han tog derföre sitt hufvudquarter i Weissenstein, dit hans gemål kommit honom till mötes, och förlade sin armé i trakten, dels i Estland, dels inom det nyförvärfvade området af Lifland. Men den tilltänkta hvilan blef af ganska kort varaktighet. Vintern stadgade sig ovanligt hastigt inom blott några få dagar, och Hertigen, som ansåg, att "uti krig intet rådeligare var än att bruka tiden och tillfället och icke lemna sin fiende rum till att vederqvicka och stärka sig, när han en gång kommit på kneken" ¹⁾, fann för godt att åter sätta sitt folk i verksamhet. Till detta beslut torde äfven hafva bidragit den omständigheten, att den Lifländska adelsfanan sent omsider nu började församla sig, och att helt oförmodadt underrättelse ingått, att den Lithauiska Storfältherren Christoffer Radzivil var i antågande och med sin armé redan öfvergått Düna. Hans afsigt sades vara att förena sig med Farensbach och bekriга Hertig Carl samt till en början undsätta Dorpat, hvilken stad ansågs efter all sannolikhet skola blifva närmaste föremålet för Svenskarnes anfall ²⁾.

Af dessa förenade orsaker gaf Hertigen ånyo sina trupper uppbrottsorder och befallde större delen af armén att samlas vid Dorpat ³⁾. Gyllenhielm och Stolpe sändes förut med rytteriet och det Finska fotfolket ⁴⁾, hvarefter Hertigen sjelf med artilleriet och det öfriga infanteriet anlände den 23 December ⁵⁾. Svenska lägret uppslogs på en staden

1) Reg. Fullmakt för Johan Bengtsson etc. d. 3 Dec. 1600.

2) Reg. Ad Radzivilium, d. 10 Dec., Till Johan Bengtsson, d. 12 Dec. 1600.

3) Reg. Dec. månad 1600.

4) Reg. Till Peder Stolpe, d. 11 Dec.; Till Carl Carlsson, d. 14 Dec. 1600.

5) Reg. s. d.

beherrskande höjd norrut på motsatta stranden af floden Embach, och Hertigen sjelf tog sitt högkvarter i Rathshof. Skansar uppbyggdes på trenne sidor, och från dessa öppnade Svenskarne på Juldagen "efter hållen Kyrketjenst" en häftig eld emot staden. Men Dorpats innevånare och besättningen under befäl af Henrik Ramel, "som de Svenskes störste fiende var bakom belägringen", försvarade sig tappert och skulle sannolikt hållit ut i det längsta, om ej Ramel, illa sårad, blifvit försatt i overksamhet. Han efterträddes i befålet af Herman Wrangel, som var Svenskarne mindre obenägen och utan synnerlig svårighet af sin i Hertigens tjenst varande svåger, Reinhold Anrep, öfvertalades att uppgifva staden och slottet den 27 Dec. 1600. Wrangel med den Dorpatska adelsfanan, 300 man stark, trädde i Hertigens tjenst; Georg Schenking, en förnäm Polack, Reinhold Anrep, Kaspar von Tiesenhausen m. fl. togos till fånga. Till Ståthållare i Dorpat förordnades Claes Mex (till Rappefer), som dock "intet enskilt skulle förhandla, företaga och besluta utan de andres samtliga råd och betänkande, som öfver krigsfolket förordnade blifvit" och voro Arendt Bengtsson, Kasten Skade och Anders Styfward ¹⁾.

Samtidigt med dessa händelser eller just under juldagarne hade en trupp Svenskar under befäl af Maurits Wrangel, Johan Bengtsson, Jean de la Blaque m. fl., som af Hertigen voro utsända att bemäktiga sig några ännu ointagna fasta platser, anländt för Wenden. Besättningen der, endast 2—300 ryttare under Ludvig Weijers befäl, gjorde sig vid underrättelsen om den mer än fyradubbelt starkare fiendens annalkande färdiga att öfvergifva staden. Svenskarne funno vid sin ankomst den lilla garnisonen uppställd utanför stadsporten, der Weijers afsigt var "icke att slåss, utan att komma fienden någon kort tid att stanna" till dess trossen, som blifvit sänd förut åt motsatta sidan

1) Reg. Fullmakt för dem, som skola blifva Ståthållare på Dorpt, dat. Fellin uti Jan. månad 1601.

på vägen till Riga och Kokenhasen, hunnit någorlunda i säkerhet. Svenskarne ansågo Weijers fåtaliga ryttarskara allt för obetydlig för att dermed uppehålla sig och störtade om hvarandra in i staden, lemnande sina anförare och fanor nästan utan betäckning. Då Weijer märkte oordningen bland Svenskarne gjorde han ett beslutsamt anfall och tillfogade dem en icke obetydlig förlust. Många nedhöggos och bland dem Jean de la Blaque, men ännu flera drunknade då de öfver den blott svagt tillfrusna floden Aa sökte sin räddning i flykten. "Visserligen", skrifer Gyllenhielm, "hafver äfven här icke felat mandom och mod bland vårt folk, men synderna, röfvande och skämmande med våldsverkan på de oskyldiga och värnlösa fattiga undersåter, qvinnor och barn, hafver dem förtagit Guds välsignelse och segern emot fienden" — ett otvetydigt vittnesbörd, att icke ensamt Polackarne i detta krig gjorde sig skyldiga till våld och grymheter emot landets innebyggare, utan att äfven de Svenska trupperne, i trots af alla Hertigens bemödanden att vidmakthålla ordning och krigstukt, föga gåfvo fienden efter i rofgirighet och råhet.

Med Dorpats eröfring och "den nesliga flykten vid Wenden" gick året 1600 till ända. Hertig Carl hade under de sista månaderna åtskilliga gånger låtit antyda Sigismund och Polackarne sin böjelse för fred ¹⁾. Huru allvarligt menade hans förslag i detta afseende varit lemna vi oafgjordt. De kunna i Ryska Zarens tvetydiga uppförande vid de denna tid pågående underhandlingarne med Hertigens sändebud finna en temmeligen antaglig förklaringsgrund ²⁾. Säkert är

1) Beg. Till Ständerne i Polen, d. 7 Oct.; Litteræ ad Ordines Regni Poloniæ Magnique Ducatus Lithuanicæ, d. 26 Nov.; Till Konungen i Polen d. 4 Dec. 1600. — Samtidigt förklarade Hertigen sin beredvillighet till freds afslutande äfven i ett bref till Påfven Clemens VIII, som genom sin "nuncius in Polonia, Carolus Rongonus" (nb. = Rangone, jfr Ranke l. c. II: 390.) för Hertigen uttalat sin önskan om fredens återställande med Sigismund. Reg. Ad Clementem Octavum Pontificem Romanum, d. 10 Dec. 1600.

2) Reg. Bij-instructioner (N:o 1 och 2) för sändebuden till Ryssland, d. 8 Dec. 1600.

i alla fall, att Polackarne icke nu mera än förut visade sig hågade att vid Hertigens framställningar fästa något afseende. Han fortsatte derföre kriget utan afbrott och hade inom några månader utsträckt sina eröfringar ända till Düna. Frågar man, med hvilka planer Konungen i Polen under hela denna tid egentligen sysselsatt sig, då han nästan helt och hållet lemnat Liffland och sina befälhafvare der utan undsättning, så är utan tvifvel det verkliga svaret att finna i Polska ständernas beslut på riksdagen i Warschau 1600. Den tröge och obeslutsamme Sigismund kunde på egen hand icke vidtaga några kraftigare åtgärder. Men Hertig Carls hastiga framgångar hade emedlertid hunnit bringa Polackarne på andra tankar i afseende på krigets betydelse äfven för deras eget land, och detta jemte det Katholska intressets mäktiga inflytande förmådde omsider de i Januari 1601 åter sammanträdande Polska ständerne till mera beredvillighet att understödjä sin Konung emot hans segerrike farbroder. Kriget inträder härmed i ett nytt skifte, hvarunder Svenskarne oaktadt de kraftigaste ansträngningar inom kort sågo sina flesta eröfringar åter förlorade. Den allt mera vidtutseende kampen bragte öfver Liffland ett oerhördt elände ¹⁾ och medförde äfven för Svenskarne bekynner och bördor, hvilkas uthärdande föga skulle hafva uppvägs af krigets ändamål, om detta endast åsyftat eröfringen och underkufvandets af några aflägsna och för det öfriga riket i många afseenden främmande provinser.

1) Jfr Relation om Svenska krigedh i Liffland under Greff Johann af Nassau Dillenbourg, som i handskrift finnes i Kongl. Riksarkivet och tryckt i Mittheil. aus der livl. Gesch. (VII: 88 ff.) under titel: Johann Textors von Häger Bericht über die Heerfahrt Johann des Mittlern, Grafen zu Nassau, nach Livland in den Jahren 1601 u. 1602, och samme Hertigs bref till sin styfmoder ibid. samt Nyenstädts Livländ. Chronik i Monum. Livoniæ II: 113, Hjörn l. c. 391, 393 o. fl.